МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В.Н. КАРАЗІНА

Кафедра міжнародних відносин, міжнародної інформації та безпеки

КОМПЛЕКС НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

з дисципліни

«ГЛОБАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА МІЖНАРОДНІ КОНФЛІКТИ»

рівень вищої освіти: другий (магістерський)

галузь знань: 29 «Міжнародні відносини»
(шифр і назва)

спеціальність: 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»
(шифр і назва)

освітня програма: «Міжнародна інформаційна безпека»
(шифр і назва)

спеціалізація _____
(шифр і назва)

вид дисципліни: за вибором
(обов'язкова / за вибором)

факультет Міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу

Укладач: д.держ.упр., проф. Солових В.П.

1. Навчальний контент.

Тема 1. Поняття, предмет та завдання курсу.

1.1. Основні проблеми міжнародної безпеки.

1.2. Теоретичні підходи до сутності міжнародних конфліктів.

1.3. Взаємозв'язок між національними інтересами та міжнародними конфліктами.

1.4. Гносеологія виникнення напруги у міжнародних відносинах.

Мета лекції: *Ознайомлення слухачів зі структурою дисциплінами, поняттям міжнародних конфліктів, джерелами їхнього виникнення, взаємозв'язком між національними інтересами і міжнародними конфліктами, визначення гносеологічних аспектів виникнення конфліктів у міжнародних відносинах.*

1.1. Основні проблеми міжнародної безпеки.

Конфлікти є невіддільною частиною міжнародної взаємодії. Побутує думка, згідно з якою політичним відносинам властиві конфлікти, зумовлені зіткненням національних інтересів. Не випадково деякі політологи саме у конфліктах та їх урегулюванні вбачають суть зовнішньої політики.

Із закінченням холодної війни, виникненням нових держав після розпаду Радянського Союзу та Югославії у системі міжнародних відносин відбулися фундаментальні зміни. Змінилися також характер і природа міжнародних конфліктів. Проблемам виникнення, ескалації та вирішення конфліктів "нового покоління" належить сьогодні значне місце у дослідженнях науковців усіх галузей науки. Фахівці в усіх державах світу та міжнародних організаціях приділяють значну увагу проблемі джерел та форм конфлікту, оскільки розгляд саме цих питань дає можливість вироблення нових стратегій і засобів запобігання та вирішення конфліктів.

Міжнародна політика – одна із сфер політичного життя суспільства, а її об'єктивна зумовленість породжена існуванням міжнародних відносин – різноманітних господарських, культурних та інших взаємин між націями – державами і наддержавними утвореннями. Ці взаємини набувають політичного характеру тією мірою, якою вони невіддільні від владарювання в широкому розумінні – від диктату однієї держави над іншою до партнерства і співробітництва.

Як підвалина політики міжнародні взаємини утворюють певну систему. Дж. Розенау і К. Норр вбачають у цьому макроскопічну невіддільну складову конфліктності – явище дії і протидії національних суспільних структур, в основі яких істотне місце належить конфліктам, натиску і сумнівам великих організацій, можливостям та обмеженості інститутів. І все це своєю чергою залежить від наявності та характеристики географічного положення, матеріальних ресурсів, технічних можливостей, гармонійності системи цінностей, соціальної мобільності, політичного устрою.

Р. Арон наголошує, що міжнародні відносини – це відносини між політичними одиницями. Основною одиницею зовнішньої політики і компонентом міжнародної системи виступає держава, хоча деякі політологи вважають, що нею є нація. Мабуть, перше твердження продуктивніше, оскільки держава – це єдиний загальнонаціональний інститут, який уповноважений здійснювати зовнішню політику. А. Галкін і Ф. Бурлацький виправдовують цей підхід тим, що держава – основний інститут національної політичної системи. Вихід у сферу міжнародних відносин мають практично всі елементи політичної системи, в тому числі партії та інші політичні організації. Проте головним учасником держава. Виходячи з цього тлумачиться система міждержавних зв'язків.

Так, М. Каштан виокремлює різні варіанти розстановки сил (організацій, держав, груп держав). Відповідно можливі різні типи міжнародних систем: балансу сил, вільної біполярності, жорсткої біполярності, універсальності, ієрархічності та системи "вето".

Аналізуючи ці системи український вчений О. Семків визначав зовнішню політику як діяльність (мистецтво) щодо втілення в життя (шляхом насильницького нав'язування або узгодження) групових державних інтересів. Як і будь-яка діяльність, зовнішня політика має різні грані. Це насамперед її суб'єкти. Йдеться не тільки про суверенні держави, а і про їх коаліції, союзи і блоки. Дедалі більшого значення набувають наддержавні утворення. Соціальна природа зовнішньої політики та її конфліктність тлумачаться по-різному. Існує концепція, за якою ця політика розглядається як біологічне явище. Г. Моргентау виводить закони, які керують політикою, з природи людини. Вихідний пункт філософського вивчення війни і миру (а це одна з основних проблем зовнішньої політики), зазначає І. Горовіц, міститься в самій людині. Тому і пояснення політики треба починати з пізнання природи окремої людини, індивідуального життя, де пріоритетне місце посідає "інстинктивна агресивність, зумовлена природним егоїзмом людей". Вважається, що чим примітивніша суспільна організація людей, тим простіші механізми трансформації "природного зла" людини в політичну агресію.

Говорячи про міжнародну політику як про одну із сфер суспільного життя, варто зазначити, що досить поширеним є психологічний підхід до зовнішньої політики. У. Фулбрайт вважає основою цієї політики "непоясненні спонукання людської натури". Зокрема, причини і наслідки воєн він вважає сферою патології, що більше пов'язані з підсвідомим почуттям хворобливого самолюбства, аніж із тверезим розрахунком вигод і переваг. Фактично йдеться про роль особи в історії. Звідси всі найсерйозніші міжнародно-політичні і воєнно-політичні конфлікти набувають психологічного характеру. А отже, їх подолання – це психологічна проблема.

Згідно з психологічним підходом виникло і кілька концепцій зовнішньої політики. Одна з них проголошує вирішальним чинником формування цієї політики емоційний стан громадськості і панівних верств. Наприклад, стверджується, що США – це суспільство, що прагне стресів. І саме це ключ для розуміння і минулого, і майбутнього американської зовнішньої політики.

Ірраціональне спрямування передбачає пояснення зовнішньополітичних діянь фатальним збігом обставин, на які державні діячі безсилі впливати. На цих засадах будується "теорія образу". Вона полягає в тому, що люди в політиці, в тому числі міжнародній, реагують не на реальний зовнішній світ, а на його образ, "міф", який створюється в їхній уяві, а він може бути неадекватним об'єктові. Значною мірою таким чином Мішель Колон пояснював дії НАТО в Югославії. Ірраціональною є також концепція, що намагається пояснити світову політику спонтанними міграціями населення, що не підлягають розумному упорядкуванню.

Є намагання вивести зовнішню політику зі сфери ідеології. Зокрема, міждержавні конфлікти, війни, експансії пояснюються ідеологією націоналізму.

Марксистська концепція виводить зовнішню політику насамперед соціально-економічними передумовами. За цією концепцією зовнішня політика як породження відносин всередині держави і продовження внутрішньої політики призначена забезпечити досягнення певних соціальних цілей пануючого класу за межами національної державності.

Як своєрідна ситуація конфлікти є органічною частиною політичного і загалом усього соціального життя. Оцінювання конфліктів політологами неоднакове. Ті з них, хто притримуються засад структурного функціоналізму, розглядають конфлікти як негативне, дисфункціональне і дестабілізуюче явище. Прихильники теорії соціальних конфліктів, критикуючи утопічні концепції соціальної рівноваги, протиріччя і конфлікти вважають альтернативними характеристиками нормального суспільства.

Найвагоміший внесок у розробку проблеми взаємозв'язку збалансованості, консенсусу і конфлікту в сучасному постіндустріальному суспільстві зробив Р. Дарендорф.

Його основна теза – людська свобода існує тільки у світі регульованого конфлікту, вільного ринкового господарства, широкої гласності, упорядкованих політичних дискусій, які формують конституцію свободи. Р. Дарендорф вважає, що будь-яке здорове суспільство визнає конфлікти. За його класифікацією існує 15 типів соціальних конфліктів – від сімейних сварок до міжнародних протиріч. Власне кажучи, цей політолог схиляється до позиції Гоббса, який стверджує, що згуртованість суспільства досягається завдяки примусу більшості меншістю тих, хто має владу. Кожний соціальний конфлікт є викликом, який потребує раціонального врегулювання суспільних суперечностей і встановлення контролю над ними. Тобто конфлікти розглядаються як спосіб саморегулювання і забезпечення стабільного стану суспільства.

Як у політичному житті всередині держав, так і у відносинах між ними можливий стан стабільності і нестабільності. Щодо першого, то це атрибут еволюційного руху в системі міжнародних відносин. Він забезпечує вдосконалення системи без значних втрат, неминучих при революційних катаклізмах.

Слід розрізняти статичну міжнародну стабільність, у тому числі стагнаційну (наприклад, взаємини між Північчю і Півднем), а також конфронтаційну (холодна війна), і динамічну, яка передбачає не гарантії збереження того, що є, а сприяння зростанню спільного. При цьому зміст міждержавного спілкування зміщується від бажання знайти союзників (щоб нав’язати узгоджену волю іншим) до прагнення максимально розширити сферу спільних інтересів. Така стабільність позбавляє від страху перед змінами, дає змогу виграти шляхом оптимізації і водночас більш швидкого і не менш рівномірного розвитку системи міжнародних відносин.

Нестабільність – імовірність стрибкоподібного розвитку системи міжнародних відносин. Такий тип розвитку різко посилює невизначеність у політичному житті, робить розвиток менш передбачуваним. Разом з тим нестабільність може мати позитивні наслідки – дати якісний стрибок, що докорінно поліпшує стан системи міждержавних взаємин, і врешті спричинює стабільність.

Конфлікт і його прояви аналізують сьогодні всі науки, які вивчають людину, соціальні групи, суспільство і державу – теорія міжнародних відносин, політологія, соціологія, історія, юриспруденція, економіка, математика та ін. Взаємне проникнення та інтеграція цих наук визначають високий ступінь міждисциплінарності дисципліни, якій притаманні тенденції до використання широкого методологічного арсеналу та різностороннього емпіричного матеріалу. Проблема полягає в тому, щоб виявити, що належать безпосередньо до галузі міжнародних конфліктів, позначити основні підходи можливого розгляду цього явища і показати, як у такому конфлікті здійснюється взаємодія безлічі різноманітних факторів, що формують загальний вектор розвитку системи міжнародних відносин. Конфлікт треба розглядати і як соціально-політичне явище, і як процес, а можна і як засіб переходу від одних політичних дій до інших, як умову зміни системних моделей міжнародних відносин.

Не можна вважати, що розумний шлях пізнання конфлікту як феномену міжнародних відносин тільки один. Але необхідно виокремити предмет розгляду тільки міжнародно-політичних конфліктів, зазначаючи, що цей вид є лише окремим випадком конфлікту взагалі. Безумовно, тут необхідно зазначити, що особисті і групові конфлікти всередині суспільства опосередковано можуть впливати на характер і тип міжнародних конфліктів. Саме в міжнародно-політичних конфліктах, що виникають передусім між державами і міждержавними організаціями, об’єднуються всі інтереси соціумів і мають найбільш чітке вираження. У сфері міждержавних відносин можна знайти прояви найзагальніших закономірностей виникнення конфліктів, що впливають на хід світового розвитку в цілому.

Важливою є проблема визначення міжнародного конфлікту, який розглядають практично всі науки про людину, суспільство та державу.

Цей термін є одним із найбільш дискусійних у політичній науці. Мінливість

наукових уявлень про конфліктні явища стимулюється в тому числі й такими факторами, як вплив сучасних тенденцій міжнародного життя, що спричинює тісніше переплетіння інтересів суб'єктів таких відносин, зближення та споріднення об'єктів їхньої взаємодії і, як наслідок, – поширення окремих атрибутів конфлікту на широке коло процесів, що виникають у світовій політиці.

У загальному сенсі міжнародним конфліктом слід вважати взаємодію двох чи більше елементів системи міжнародних відносин, які переслідують взаємовиключні чи взаємонесумісні цілі. У центрі нашого розуміння будуть ті конфлікти, які торкаються існування держави, її основних ознак. Міжнароднополітичний конфлікт – це багатовимірне явище, структуру вимірів якого розглядатимемо далі.

Це визначення прямо пов'язано з дефініцією держави як основного елементу системи міжнародних відносин, яка має такі принципові характеристики, як прагнення до самозбереження, до зміцнення могутності і до створення сприятливого зовнішнього середовища для свого розвитку. Учасник конфлікту ставить перед собою цілі, які вважає досяжними для себе, і одночасно може прагнути до того, щоб стали недосяжними цілі противника.

Для досягнення цілей учасник конфлікту використовує свою могутність (що не ототожнюється з поняттям "сила"). Протидіючі сторони розглядають одна одну як бар'єр на шляху до своїх цілей і як джерело загрози власне цьому рухові.

Використовуючи соціологічні концепції конфлікту, розглянуті в роботах К. Маркса, Г. Зіммеля, Л. Козера, Р. Дарендорфа, можна дійти висновку, що поняття "міжнародний конфлікт" дедалі більше виходить за рамки військових дій, в яких це поняття розглядалося в XIX ст. завдяки афоризму К. фон Клаузевіца про те, що війна є продовженням політики іншими засобами.

Таким чином, поняття "міжнародний конфлікт" насамперед позначає відмінність прагнень акторів міжнародних відносин; їхню конкретну взаємодію з метою встановлення контролю над неподільними ресурсами; процес і форми такої взаємодії. Із врахуванням того, що в міжнародних відносинах постійно існує такий неподільний об'єкт конфлікту, а саме влада, міжнародний конфлікт стає перманентним атрибутом системи, і постає питання про його регулювання і шляхи вирішення. Концепція дослідження полягає в тому, що міжнародний конфлікт є системним явищем, закономірності виникнення і перебіг якого обумовлені наявними системними параметрами: структурою, ступенем гетерогенності, зв'язками між елементами.

Зважаючи на те, що передусім вивчатимуться конфлікти сучасності, доцільно визначити, що таке постбіполярна система міжнародних відносин. Під нею ми матимемо на увазі об'єктивно існуючу комплексну взаємозалежність учасників міжнародних відносин, основні параметри якої склалися після завершення періоду біполярного протистояння.

Конфліктогенністю міжнародної системи ми вважатимемо загальну якісну оцінку потенціалу конфліктної взаємодії між державами. При спробі дати таку оцінку слід зважати на наявність нерозривного зв'язку між структурними параметрами міжнародної системи і тими конкретними міжнародними конфліктами, що в ній виникають. Конфліктогенність, таким чином, є системним параметром. Вона відображає переважаючі типи і форми конфліктів, їхній дестабілізуючий або стабілізуючий вплив на систему міжнародних відносин у цілому. Крім того, поняття конфліктогенності не означає сукупності окремих конфліктів, натомість є поняттям абстрактним, дослідження якого відбувається із застосуванням системної методології та основною увагою до системного рівня відносин.

1.2. Теоретичні підходи до сутності міжнародних конфліктів.

Теорією міжнародного конфлікту є систематизоване узагальнене знання про нього. Це уявлення постійно змінюється, оскільки конфлікти вивчають численні дисципліни, а відкриття нових його характеристик чи особливостей постійно створює підстави для переоцінки та зміни теоретичного знання про конфлікт.

Історія досліджує динаміку соціальних явищ, в тому числі й конфліктів. Вона

швидко і яскраво може продемонструвати унікальність окремих війн, криз або протистоянь, вказати на неповторювальність кожного прояву світової політики та довести справедливість припущення Геракліта про принципову неможливість двічі увійти в одну й ту саму річку.

Досліджувати світ мінливих явищ надзвичайно складно. Наука потребує експерименту, багаторазового повторення події – лише таким чином можна встановити її причини та передбачити наслідки. Іншими словами, у світі унікальних фактів потрібні узагальнюючі моделі, які фокусували б найважливішу, притаманну всій різноманітності конкретних проявів інформацію. Тому серед безлічі міжнародних конфліктів із своєрідними причинами, унікальними дійовими особами та шляхами розвитку необхідно побачити спільні риси, що залишаються незмінними протягом тисячоліть. На виявлення та аналіз таких рис, як правило, були спрямовані дослідження, результати яких є актуальними і важливими на всі часи. Досить згадати лише класичну працю Фукідида із аналізом причин Пелопоннеської війни: історик одночасно виступив аналітиком, продемонструвавши не лише унікальність цієї події, а і загальні, "позачасові" її риси. Фукідид першим започаткував традицію теоретичного осмислення міжнародного конфлікту.

Суперечливий та дискусійний розвиток поглядів на конфлікт зумовив одночасне існування і в сучасній науці кількох впливових парадигм. Часткове подолання методологічної обмеженості філософських міркувань про конфлікт, слабкий зв'язок із емпіричними даними дали поштовх для розвитку перших наукових уявлень про конфлікт. В їх основі лежить прагнення не просто створити схему або абстрактну систему, в якій знайдеться місце конфлікту, але вибудувати стійкий зв'язок між теоретичними припущеннями про природу, причини і функції конфлікту та фактами на підтвердження чи спростування таких припущень. Оскільки конфлікт є явищем універсальним, поширеним у багатьох сферах життя, його науково досліджували одночасно декілька дисциплін, кожна з яких використовувала спеціальний понятєвий апарат, систему методів та емпіричних даних. Внаслідок цього конфлікти різних типів досліджувалися окремо – кожен у своєму контексті. Методологічне об'єднання цих контекстів стало початком становлення конфліктології як окремої наукової дисципліни з цілісним розумінням конфлікту.

Перші конфліктологічні ідеї, що виникали в рамках міфологічного або релігійного способу пізнання, не мали наукового характеру, апелюючи передусім до природних чи надприродних сил. Із еволюцією суспільних відносин, на тлі збільшення кількості проявів конфліктної взаємодії, феномен конфлікту, або в ширшому розумінні – протиріччя, виходить на одне з чільних місць. Вдосконалення суспільної організації та зміцнення стародавніх держав, далеко не поодинокі випадки ворожої взаєм одії між давніми військовими демократіями, деспотіями або в інший спосіб організованими одиницями, ставить людину перед проблемою міжнародного конфлікту, який нерідко набував вигляду протистояння общин, племен або протодержав. Мислителі давніх Китаю, Індії, Греції, Риму зробили конфлікт предметом філософської та прикладної думки. Внаслідок чого було вироблено певну критичну масу ідей щодо виникнення, розвитк у та функцій конфлікту в житті суспільства. Окрему увагу було приділено міжнародному конфлікту. Із розвитком науки конфлікт стає об'єктом кількох дисциплін, включаючи історію, логіку, пізніше – теологію, стратегію, залишаючись при цьому важливою філософською проблемою. Вдосконалюючи методи, уточнюючи предмет дослідження, започатковуючи міждисциплінарний підхід, дослідники вже до серед ини XX ст. накопичують і теоретично опрацьовують чималі обсяги фактичного матеріалу, обґрунтовують ряд, а в окремих сферах – навіть цілу логічну систему висновків.

Суспільно-політичне явище конфлікту, зокрема політичного конфлікту між державами, було відоме здавна. До давніх часів належать також спроби осмислення цього феномену, а отже, і перші теоретичні висновки, так чи інакше пов'язані з практикою державного буття. Але загальний рівень розвитку науки тривалий час не створював достатніх передумов для розвитку понятєвого апарату, методологічної бази, засобів

емпіричної перевірки для окремих суспільних наук. За відсутності цих складових вивчення конфліктів відбувалося переважно в рамках філософії, із використанням властивих їй категорій та методів.

Найсуттєвіші зміни в теоретичному дослідженні міжнародних конфліктів спричинювалися важливими змінами в об'єкті дослідження – міжнародних відносинах – і у предметі дослідження – міжнародних конфліктах. Найвищого свого розвитку класична політична та військова "протоконфліктологія" досягла в роботах Фукідида і Сунь Цзи.

Фактично першим міждержавним конфліктом, в якому сторони усвідомлювали одна одну на рівні великих регіональних держав (чи просто великих держав), стало єгипетсько-хеттське протистояння (початок XIII ст. до н. е.). Результатом такого взаємного визнання стало укладення мирного договору – першого відомого історії прикладу формально-юридичного завершення міжнародного конфлікту. Наступні події: зруйнування Трої століттям пізніше і хвиля переселення народів у Південній Європі та Малій Азії надали фактичний матеріал для народної творчості. У своїх поемах Гомер художньо описав міжнародний конфлікт. Події ж на Близькому Сході – піднесення Ассирії та Вавилонії, підкорення ними ряду сусідніх держав – відображено в перших вавилонських літописах. Так виникла документально засвідчена увага людини до проблеми війни.

Події греко-перських війн, Пелопоннеської війни, війн Александра Македонського, епохи У Ба ("п'яти гегемонів") у Китаї та боротьби індійських князівств спонукали істориків, філософів і стратегів до детального опису, теоретичних узагальнень та практичних рекомендацій. У цей період з'являються найвизначніші фундаментальні праці Стародавнього світу з питань міждержавної боротьби: трактати Сунь Цзи та У Цзи, "Історія Пелопоннеської війни" Фукідида та "Артхашастра" Каутильї.

Якщо роботи Сунь Цзи та У Цзи присвячені здебільшого проблемам військової та так званої "великої" стратегії, а "Артхашастра" містить набір зовнішньополітичних та загальних "порад", виписаних детально, але надміру суб'єктивно, то "Історію Пелопоннеської війни" Фукідида справедливо вважають першим прикладом історичного аналізу, націленого на виявлення причин масштабного міжнародного конфлікту – причин, можливих і для інших ситуацій зі схожою структурою. Завдяки відходу Фукідида від панівної історичної традиції точного опису явищ і його прихильності до їх пояснення, сформувалася потужна та тривала традиція політичного аналізу, яка існує і до сьогодні. Сама ж робота Фукідида й нині посідає провідне місце серед творів, обов'язкових для вивчення майбутніми спеціалістами-конфліктологами.

Звернімося до короткого уривка з "Історії Пелопоннеської війни", де міститься квінтесенція теоретичних висновків Фукідида стосовно природи міждержавних конфліктів. Це змодельований автором як театральне дійство "мелоський діалог", в якому мешканці маленького острова Мелос сперечаються із представниками могутніх Афін. Мелос, колонія Спарти, зберігає нейтралітет у Пелопоннеській війні. Афіни ж вимагають приєднання Мелосу до антиспартанської коаліції, погрожуючи в іншому разі повним знищенням міста. Сторони стоять перед споконвічними проблемами зовнішньополітичного вибору, гегемонії, сили та союзницьких зобов'язань. Позиція Мелосу ґрунтується на бажанні залишитися нейтральним, не допомагаючи жодній із сторін конфлікту. Це прагнення мелосці демонструють Афінам, переконуючи, що немає жодних підстав для ризикованої та затратної війни – Мелос не загрожує Афінам. Однак така аргументація виявляється не переконливою. Афіняни не можуть довіряти Мелосу, навіть за своєї військової переваги. Ведучи війну зі Спартою, вони потребують стратегічної визначеності і гарантій, які можливі лише після приєднання Мелосу до коаліції на чолі *з* Афінами. Нейтралітет стає неможливим, а наміри сторін переконують гірше, ніж їхній силовий потенціал.

Вихід із стратегічної дилеми афіняни формулюють висловленням, яке донині є крилатим: "Право… існує лише у відносинах рівних за силою; сильні роблять те, що можуть, тоді ж як на долю слабких випадають страждання…".

Відсутність впевненості Афін щодо намірів Мелосу і небажання острів'ян брати

участь у війні створили ситуацію “дилеми безпеки”, за якої сторони із заздалегідь визначеними негативними очікуваннями трактують поведінку одна одної. В такій ситуації ескалація конфлікту стає невідворотною, оскільки немає виходу із спіралі наростання взаємних побоювань сторін. Фукідид вбачає в цьому основну причину як кількох інцидентів типу мелоського, так і невідворотності великої війни в Греції. Цим висновком Фукідид сформулював філософські основи та поклав початок так званій реалістичній традиції в дослідженні міжнародних відносин.

Окрім Фукідида, проблеми війни та миру вивчали й інші філософи Стародавнього світу. Починаючи із моделей Платона та Арістотеля, європейська філософська, а пізніше історична думка стає на шлях створення “норм”, ідеальних ситуац ій, в тому числі і в дослідженні міждержавних конфліктів. Брак фактичного матеріалу підштовхує вчених до вибудовування численних схем та моделей суспільної поведінки, недоліки й переваги яких не можна було перевірити емпірично. Як правило, такі моделі, за давньогрецькою традицією, базувалися на аксіоматичному підході: система міркувань та умовиводів трималася на певній кількості аксіом – положень, які в рамках цієї системи не вимагали доведення і не могли бути доведеними. У теоретичному дослідженні конфліктів справедливих аксіом відкрито не так вже і багато.

У роботах Платона та Арістотеля, присвячених політичній проблематиці, конфлікт як такий не був центром уваги. Для обох античних філософів конфлікт є невіддільним атрибутом буття людей і держав. При цьому конфлікт, що являє собою природний прояв існування держави, має природним способом і розв’язуватися, а саме – перемогою сильнішого опонента. Питання про системне значення, можливості обмеження або попередження конфлікту, стратегічні та тактичні альтернативи, за логікою нормативності, не ставилося.

Нормативний характер філософських міркувань про конфлікт притаманний також роботам давніх римлян, індійців та китайців. У дослідженнях таких авторів, як Сунь Цзи, У Цзи, Каутилья, Цицерон, Гай Юлій Цезар, конфлікт постає необхідним елементом співіснування держав або держав та їхнього оточення (що особливо підкреслюється в римській традиції). Для всіх цих авторів політичний конфлікт – це данина визначена богом або богами, а функція держави – забезпечувати умови для зростання її шансів на перемогу. Можна припустити, що завданням тогочасної “конфліктології” якраз і мало б бути визначення найефективнішої стратегії держави в міжнародних конфліктах.

Для давніх філософів питання про причини конфлікту було майже риторичним. Як написав Сунь Цзи, “війна є шлях існування та загибелі держави”. А це означало, що для виникнення війни не потрібно додаткових умов: вистачає тих, які постійно існують у відносинах між державами. Так чи інакше із цим твердженням погоджувалися і Каутилья, який в “Артхашастрі” не дає жодних рекомендацій щодо того, як уникнути конфлікту, а лише підказує, як здобути в ньому перемогу, і Платон, і Арістотель.

Платон, на думку якого держава є продовженням людської природи з притаманним останній прагненням до суперечок, вважав конфлікт логічним наслідком прагнень – чи то людини, чи держави. Оскільки прагнення існують завжди, то й конфлікти мають перманентний характер, і навіть ідеальна держава прагнутиме та потребуватиме протистоянь.

Арістотель лише трохи доповнив Платона, не заперечуючи ідею про перманентний, природний конфлікт: у своїй відомій тезі про те, що “держава є природним творінням, а людина – політичною істотою”, він підкреслив два важливі моменти. Перше – державі притаманні природні функції, в тому числі і прагнення до розширення, а це неминуче призводить до конфліктів. Друге – людина хоч і політична, а все ж таки істота із усіма її бажаннями та інстинктами. Як і Платон, Арістотель виправдовував конфлікти між державами їхньою природністю.

Подібної думки дотримувався Геракліт, який взагалі вважав війну “батьком і царем усього сутнього”. Філософське тлумачення конфлікту Гераклітом більше подібне до

трактування протиріччя, покладеного потім в основу діалектики. Епікур, відомий засновник "філософії задоволення", навпаки, радив уникати конфліктів, оскільки вони несуть страждання.

Ототожнення конфлікту із його конкретними формами – війнами та насильством, звісно, обмежувало усвідомлення його конструктивних функцій. Більшість творів давніх авторів безпосередньо торкалися питань перебігу конфлікту і шляхів здобуття перемоги в ньому. Найвірогідніше, це пояснюється особливостями тогочасних міжнародних відносин. Сунь Цзи писав в епоху феодальної роздробленості Китаю та війн за його об'єднання – перманентного конфлікту; Платон і Арістотель – після греко-перських війн та Пелопоннеської війни, їхні рекомендації щодо вирішення конфлікту зводилися до одного – перемога понад усе.

Втім, коли у Конфуція, Платона і Арістотеля переважали "стратегічні" питання, тобто вони аналізували особливості державного устрою, якнайкраще пристосованого до війни, то Сунь Цзи, Каутилья, пізніше – Цезар вивчали також "тактичні" питання ведення війни. Одним із таких важливих питань був справедливий характер війн. Критерії "справедливої", а значить корисної війни було розроблено римським філософом Цицероном. Його погляди вплинули пізніше на багатьох дослідників принципів права та його значення для міжнародного конфлікту, зокрема Гуго Греція.

Серйозні зміни у вивченні міжнародних конфліктів відбулись у середньовіччі. Істотна відмінність теорії міжнародних конфліктів того часу полягала у тому, що вона розвивалася в рамках теології. Остання запропонувала альтернативу закладеній Фукідидом "реалістичній" традиції розуміння конфліктів. Сама по собі теологія спеціально не досліджувала міжнародні конфлікти. Втім у її лоні, передовсім у Західній Європі, сформувалася своєрідна концепція поділу світу. В його "божественній" частині панує безпосередня воля Бога, а внаслідок цього – гармонія і відсутність конфліктів. У земній же частині – в матеріальному світі, точиться боротьба добра і зла. Цим безупинним протистоянням теологи пояснювали майже постійні війни "темного" Середньовіччя, їхньою кінцевою метою вважали політичне об'єднання християнського світу і створення аналога царства Божого на Землі. Не можна сказати, що така філософія суперечила поглядам Фукідида. Ці дві системи швидше співіснували паралельно: Фукідид не переймався питанням про кінцеву, "божественну" мету конфліктів та війн, вивчаючи лише їхні безпосередні та структурні причини; теологи ж, визначаючи таку мету, часто використовували реалістичні принципи в поточній зовнішній політиці.

Антична традиція була розвинута у працях мислителів Відродження та Нового часу. Проаналізувавши історичний досвід європейських конфліктів, сучасник політичної роздробленості та тривалого структурного конфлікту – Нікколо Мак'явеллі, продовжив та розвинув реалістичну традицію в конфліктології. В своїй відомій праці "Володар" він сформулював один із фундаментальних принципів майбутньої реалістичної парадигми – про відокремлення норм моралі від політичної необхідності. Мак'явеллі був далекий від пропаганди аморальної поведінки. Натомість він прагнув зробити політику якомога ефективнішою, констатуючи, що бувають моменти, коли моральні обмеження стають на заваді політичній доцільності. Чотири з половиною століття по тому "батько" політичного реалізму Ганс Моргентау погодиться із таким формулюванням.

Мак'явеллі також зробив крок до визначення анархії в міжнародних відносинах як однієї з причин конфліктів. Узагальнення ним політичного досвіду тогочасної Італії стало підставою для проголошення панування в політиці принципу "або ти, або тебе". Відповідно, очевидна неминучість конфліктів, далі більше – актуальність вироблення ефективних стратегій участі в них. Саме стратегічні "рецепти" на кшталт "уникати сильних союзників", чи "застосовувати хитрість там, де можна обійтися без використання сили", або "надавати перевагу страху перед любов'ю, якщо не можна досягнути вияву обох одночасно", піднесли Мак'явеллі на п'єдестал історії, увінчавши його лаврами улюбленого автора диктаторів різних часів і народів. Хоч, звісно, цими "рецептами" його досягнення аж

ніяк не вичерпуються. Разом із "Володарем" Мак'явеллі створює фундаментальну "Історію Флоренції", завдяки чому на рівні зі своїм другом, автором "Історії Італії" Франческо Гвіччардіні, може бути названий продовжувачем традицій аналітичної історії, закладених Фукідидом. Остаточно сформував реалістичну "картину світу" і також під впливом історичних подій, а саме англійської революції, Томас Гоббс. У своїй фундаментальній праці "Левіаф ан" він описав так званий природний стан речей як джерело постійних конфліктів. Основними елементами такого стану речей є: рівність людей від природи; наслідок такої рівності – прагнення задовольнити свої потреби нерідко стосовно одного й того самого предмета; війна (насильство) як єдиний засіб розв'язати це протиріччя. "Природа зробила людей рівними… Однакові можливості породжують однакові сподівання щодо одних і тих самих речей. А люди, які прагнуть одного предмета, який не може належати їм одночасно, стають ворогами… Ніщо не може захистити від наслідків цієї усвідомленої несумісності краще, ніж війна…". Полемізуючи з Арістотелем, Гоббс назвав людину "не суспільною, але егоїстичною твариною", сформулювавши тим самим основне проблемне питання суспільного життя: що змушує егоїстів бути разом? "Війна всіх проти всіх", за Гоббсом, – природний стан речей. У міждержавних відносинах така війна є постійною, оскільки немає такої сили, яка примусила б державу утриматися від вигідної їй вій ни або гарантувала б її безпеку.

Філософія Гоббса, однак, не обмежується цими констатаціями. Вона ставить за мету "навчити" держави мирно співіснувати в умовах постійної анархії. Як у внутрішній, так і в зовнішній політиці Гоббс доходить висновку про необхідність сильного гегемона для підтримки стабільності системи в цілому. Обґрунтована Гоббсом ідея державного суверенітету як фундаментального принципу світової політики стала ключовою для міжнародних відносин більше ніж на триста років. Крім того, у своїх філософських настановах Гоббс радить утримуватися від того, що здатне заподіяти шкоду (ймовірно, це було спрощеним формулюванням майбутньої концепції раціонального вибору); шукати миру за будь-які способи і лише як останній аргумент використовувати військову силу; іноді відмовлятися від претензій, визнаючи права інших, та дотримуватися договорів. Безперечно, що разом ці принципи націлені на подолання природного стану війни всіх проти всіх.

Праці Гоббса узагальнили та систематизували філософські погляди на конфлікт як історичну неминучість, прояв силової взаємодії між державами, кожна з яких прагне гарантувати свою безпеку й у результаті опиняється у стані війни. Впродовж XVII–XVIII ст. під впливом його ідей формуються ряд інших концепцій, зорієнтованих переважно на конкретні аспекти та прояви суспільних відносин, зокрема конфлікти. Кінцеві цілі при цьому залишаються ідеалістично-невизначеними, що й обумовлює нормативний характер цих теорій. Серед найзначніших – теорія державного суверенітету Жана Бодена, теорія "суспільного договору" самого Гоббса, початки теоретичного осмислення Девідом Х'юмом та Емером де Ваттелем принципів балансу сил, теорія "соціальної держави" Жан Жака Руссо.

Світ міжнародних відносин у світлі такої філософії виглядає небезпечним, загроженим панівними "законами джунглів", а максима стародавніх римлян про "хочеш миру – готуйся до війни" здається цілком виправданою. Ця філософська позиція спиралася на накопичений людством досвід численних війн, була підкріплена здоровим глуздом та непогано вписувалася в контекст тогочасних законів політики, її авторитет був настільки високим, що й досі вибудована в цьому руслі школа політичного реалізму залишається найвагомішою в теорії міжнародних відносин.

Існує, однак, й альтернативне філософське пояснення міжнародного конфлікту. Воно ґрунтується на позиціях лібералізму і найповніше викладене у працях Іммануїла Канта. Найвідоміша з його робіт, присвячених проблемам війни і миру, називається "Трактат про вічний мир". Уже з назви стає зрозумілим, що Кант не вважав світ без війни утопією. Надсерйозного та педантичного філософа важко підозрювати у схильності до

жартів із такого важливого приводу, тому ми уважно про аналізуємо базові положення “Трактату”.

Кант виходив приблизно з тих самих засад, що й Гоббс – його філософський візаві. Погоджуючись із Гоббсом щодо природності стану війни, Кант продовжує цю думку доволі несподівано: мир, як стан неприродний, має бути установлений, нав’язаний людству. Як це зробити?

За Кантом, безлад у міжнародній системі, який призводить до виникнення війн, можна подолати через поширення республіканського ладу та встановлення федеративних політичних зв’язків між державами. Перше перетворення покликане обмежити абсолютну владу монарха, яка втягує держави у конфлікти всупереч волі миролюбного народу. Наданий народу шанс обирати між війною та миром суттєво змістить шальки терезів на користь миру. Поширення республіканського ладу є внутрішньополітичною передумовою миру. Вказуючи на неї, Кант визнає тісний зв’язок між внутрішньою та зовнішньою політикою. Універсальний федералізм – інший шлях до миру. Абсолютність державного суверенітету є джерелом війни, і його обмеження через створення, як сказали б сьогодні, наднаціональних інституцій уможливить зменшення цієї загрози.

Як республіканський лад в усій Європі, так і федералізм у більш-менш широких межах, поза сумнівом, були утопією за часів Канта. В тогочасній Європі політична єдність могла бути результатом лише військових завоювань – тобто того, проти чого й спрямовано трактат філософа. Однак, як ми вже помітили, філософи не тільки пропонували прагматичні ідеї, а й будували абстрактні системи. “Подвійне” (зовнішнє та внутрішнє) обмеження державного суверенітету як шлях до миру і є такою системою. Сучасний лібералізм, який виріс із цієї системи, пропонує натомість цілий комплекс конкретних заходів. Прагнення запобігти воєн і максимально скоротити “ланцюг конфліктів” спонукало філософів до пошуків відповідей у міжнародному праві, нерозвиненість та неможливість практичної перевірки норм якого створювали підґрунтя для ілюзій. Такі ідеї покладено в основу теорій Франсиско де Вітторіа, Гуго Гроція, Джона Локка, Ієремії Бентама, яким завдячуємо розширенням категорійного апарату політології, введенням у науковий обіг понять взаємозалежності, соціальних обмежень конфліктів, співвідношення цілей та засобів та ін.

Тривалий час вивчення міжнародних конфліктів відбувалось у рамках теорії лібералізму. Пов’язаний із поглядами впливових економістів Адама Сміта та Девіда Рікардо, він у цілому оптимістично оцінював майбутнє людства, вважаючи, що “невидима рука” колективного егоїзму завжди регулюватиме суспільні економічні відносини. Значно песимістичнішими були прогнози англійського вченого Томаса Мальтуса. В своєм у есе “Про населення”, написаному наприкінці XVIII ст., він висунув гіпотезу про наявність постійного джерела суспільних конфліктів, а отже, і неможливість побудови “ідеального” суспільства. Таким джерелом є їжа, кількість якої на планеті збільшується значно повільніше, ніж приростає населення. Мальтузіанський прогноз передрікає людству постійну виснажливу боротьбу за їжу, де війни виступають додатковим регулятором чисельності населення.

Майже одночасно з Кантовими філософськими основами лібералізму з’являються теоретичні засади зовсім іншого підходу до проблематики війн, їх автор – німецький стратег Карл фон Клаузевіц. У трактаті “Про війну”, опублікованому вже після його смерті, Клаузевіц сформулював тезу про залежність війни – її форм, проявів та законів – від політичних обставин. “Війна є продовженням політики”, а отже – вій на видозмінюється разом із політикою. Підпорядкувавши війну політичним цілям, Клаузевіц зняв проблему досягнення “вічного миру”, в якому, на його думку, просто не було необхідності. Натомість була і постійно залишається необхідність вміти раціон ально застосовувати насильство. Клаузевіц розглядає війну не саму по собі, а як засіб досягнення політичних цілей. Важливість та особливості таких цілей визначатимуть ступінь застосування насильства. Це, між іншим, означало мінливість форм війни і навіть можливість ведення війн без прямого застосування насильства. Якби Клаузевіц міг побачити сучасний світ міжнародних

конфліктів, він, мабуть, здивувався б численним підтвердженням своїх теоретичних постулатів.

Роботи Клаузевіца відчутно вплинули на сучасне розуміння сутності конфлікту і війни як однієї з його форм. Основною метою війни є подолання опору противника та нав'язування йому "власного бачення" післявоєнного світу. Ця звична для нашого часу сентенція має витоки в теоретичних поглядах прусського генерала. Клаузевіц залишив і численні практичні висновки стосовно організації збройних сил, їхньої структури, кола завдань та функцій, які згодом прийняли армії майже всіх провідних європейських держав. Ключові теоретичні викладки Клаузевіца є важливою складовою військових доктрин багатьох держав світу. Таке прикладне й функціональне бачення війни контрастувало із пошуками Кантом "вічного миру" або поясненнями Гоббсом "вічності конфліктів". У другій половині XIX ст. війни, особливо так звані війни за об'єднання Німеччини, відбувалися переважно в дусі теоретико-філософських настанов Клаузевіца.

Згодом філософськи обґрунтовані теоретичні уявлення про міжнародний конфлікт стали об'єктом глибокого наукового пізнання передусім у марксистській теорії. Згідно з економічною теорію марксизму, розвиток класового суспільства супроводжується постійною боротьбою за засоби виробництва, яка триває доти, доки існує класовий поділ. Економічний детермінізм марксистів обумовлював політичні та соціальні наслідки міжкласового протистояння. На відміну від лібералів, марксисти вважали неможливим довгострокове примирення інтер есів різних класів. Ніяка "невидима рука" не могла нейтралізувати економічну та соціальну боротьбу. Концептуальна основа дослідження марксистами міжнародних конфліктів ґрунтувалася на понятті "імперіалізму". Для Маркса і Леніна джерелом конфліктів капіталістичного світу ставав надприбуток, який потребував нових ринків. Ця потреба реалізовувалася у прагненні розвинутих держав до захоплення нових територій, що було перманентним джерелом конфліктів між колонізаторами та тими, кого колонізують; а пізніше – і між самими імперіалістичними державами.

У праці "Імперіалізм як вища стадія капіталізму" В. І. Ленін зазначав: "Фінансовий капітал та трести, замість того щоб зменшувати, збільшують нерівномірність розвитку різних частин світової економіки. Коли співвідношення сил зміниться, яким ще чином за капіталізму можна знайти розв'язання протиріч, як не за допомогою насильств? Чи є за капіталізму будьякий інший шлях зняти протиріччя між розвитком виробничих сил та нагромадженням капіталу, з одного боку, та переділом колоній та "сфер впливу" для фінансового капіталу, з іншого – крім війни?".

Із виникненням у міжвоєнний період XX ст. науки про міжнародні відносини та інтеграцією досягнень різних дисциплін з метою їх вивчення спеціально досліджується і міжнародний конфлікт як один із типових проявів міжнародних відносин. Зароджуються та методологічно розвиваються ідеї, що покладуть початок цілій низці міжнародно-політичних "традиційних" теорій. Важливо підкреслити характерну для другої фази розвитку конфліктології особливість – стійкий зв'язок між системою реальних конфліктів, що існувати в світовій політиці, та системою знань про них. Наукові результати безпосереднім чином впливають на розвиток конфліктів у всіх їх фазах, а конфлікти, своєю чергою, надають матеріал для подальшого наукового розвитку. Такі процеси забезпечили поширення та поглиблення знань про міжнародний конфлікт, створення типологій та класифікацій, розгортання системних досліджень із застосуванням математичних моделей конфлікту. Дослідження міжнародних конфліктів до 50-х років XX ст. були теоретично та практично результативними. В цей період вироблено основні поняття, категорії та деякі закони майбутньої конфліктології, встановлено міждисциплінарні зв'язки. Кожна з фаз наукового дослідження міжнародного конфлікту мала свої особливості в їх проведенні, характеризувалася домінуванням тих чи інших підходів, методів, результатів та специфікою загальної спрямованості досліджень. Виокремлення конфліктології, предметом якої є, зокрема, і міжнародний конфлікт, можна пов'язати із науковими подіями середини XX ст. Із початком холодної війни конфліктологія "відбулася" як самостійна

наука із сформованими об’єктом, предметом та комплексом методів дослідження. Передумови для виділення конфліктології із політології, історії, математики та інших дисциплін із характерною для неї міждисциплінарністю було створено із розвитком науково-технічної революції, що надала технічні засоби для інтеграції методів дослідження, та поглибленням і ускладненням самого предмета дослідження – міжнародного конфлікту. Останнє було тісно пов’язано із винаходом зброї масового знищення, поляризацією міжнародної системи та значним підвищенням загального рівня конфліктогенності.

Розвиток теоретичної конфліктології відбувається своєрідно: в науці співіснують десятки впливових теорій та положень. Фундаментальні та прикладні теорії конфліктів, такі як теорія позитивно-функціонального конфлікту Льюїса Козера, “конфліктна модель суспільства” Ральфа Дарендорфа, загальна теорія конфлікту Кеннета Боулдинга, теорія нерівномірного розвитку Томаса Нейрна, теорія політичної стабільності Джона Блондела, теорія структурного насильства Іогана Галтунга функціонують поряд із цілою системою загальнонаукових методів та підходів, таких як теорія ігор, теорія інформації, теорія альянсів, теорія прийняття рішень тощо. Внаслідок такої взаємодії теоретична конфліктологія здається, на перший погляд, еклектичним поєднання світоглядних систем. Але вже наступний, прискіпливіший погляд дасть змогу побачити витоки й особливості різноманітних теорій, їхні сильні та слабкі сторони, зв’язок із методологією та спроможність пояснювати ті чи інші аспекти сучасних міжнародних конфліктів.

І понині єдиної теорії конфлікту не існує. Теоретична конфліктологія залишається полем дебатів та конкуренції між кількома альтернативними підходами. Найзагальніші та найвпливовіші з них можна звести до трьох. Ці три метатеоретичні погляди на міжнародний конфлікт називаються парадигмами. Основна їхня функція полягає у побудові цілісних “картин світу”, позбавлених внутрішніх протиріч логічних систем, які дуже загально пояснюють місце конфлікту в суспільстві. Такі системи дають змогу формулювати конкретніші, специфічніші питання про причини, форми, наслідки конфліктів, шляхи їх розв’язання та ін. Для відповіді на подібні питання створюються теорії – системи пов’язаних гіпотез, які формують абстрактні моделі конфліктів. Теорії, своєю чергою, послуговуються концепціями – змістовними поняттями, що розкривають найважливіші для цієї теорії риси та параметри об’єкта.

При цьому в рамках однієї парадигми можуть існувати декілька теорій. До того ж парадигма в певному сенсі є попередником виникнення теорій, оскільки дає можливість (відсутню до того) поставити нові питання, відповіді на які і покликані відшукати нові теорії. По-третє, парадигма має узагальнюючі властивості й може, таким чином, бути визначена як сукупність фундаментальних уявлень про досліджуваний світ. Ці уявлення дають відповіді навіть на питання, що виникають ще до початку будь-якого теоретичного осмислення, як-от: якими є фундаментальні частини, що складають досліджуваний об’єкт? як такі частини взаємодіють? які питання можуть бути поставлені стосовно цих частин та їхньої взаємодії? якими можуть бути концепції, що сприятимуть у пошуках відповіді на такі питання? Вирішення цих завдань створюють “картину світу” в уяві вченого із акцентуванням на об’єктах для вивчення. Відзначимо, що поняття “конфлікту” є одним із перших, що спадають на думку при спробі порівняти будь-яке із зазначених питань із світом міжнародної політики.

Парадигма є засобом наукового відображення світу в якнайзагальнішому розумінні. Вона формує “картину світу” для вченого, допомагає йому визначитись із “білими плямами”, проблемними питаннями та напрямами пошуку відповідей. Парадигма є метатеорією в тому розумінні, що вона є абстрактнішою за теорії, а також є передумовою їх виникнення. Парадигми, строго кажучи, неможливо спростувати: з точки зору структури вони є системами, подібними на філософські, в яких принципи пізнання настільки абстрактні, що їх важко порівняти із світом фактів. Натомість із цим світом фактів співвідносяться різноманітні прояви парадигм, наприклад, концепції та теорії. Від того, як

саме ці концепції та теорії пояснюють дійсність, залежить життя чи смерть парадигми. Коли кількість парадоксів всередині пануючої парадигми сягає критичних значень, відбувається, за Куном, наукова революція – зміна провідної парадигми.

У сучасній теорії міжнародних відносин існує кілька теоретичних форматів, за змістом і формою наближених до поняття парадигм. Для кожного з них характерні наявність метатеоретичних постулатів, власної термінології та контексту її вживання, сукупності найважливіших проблем (питань, що вимагають відповіді) та, як наслідок, власне бачення світу міжнародних конфліктів: крізь призму чи то протистояння та державного егоїзму, чи то співпраці та прагнення миру тощо.

Наукові революції в теорії міжнародних відносин традиційно можна розглядати як "великі дебати": коли панівна сукупність теоретичних уявлень не в змозі більше адекватно пояснювати політичну дійсність, чи то з суто теоретичних, чи з методологічних, чи з інших причин. Найвідоміші "великі дебати" відбулися між реалістами та ідеалістами, неореалістами та неоліберадами, традиціоналістами та біхевіористами і, нарешті, між позитивістами та постпозитивістами.

Традиційно розгляд парадигм у теорії міжнародних відносин починається із найвпливовішої – *метатеорії політичного реалізму,* яка виводить міжнародний конфлікт у центр.

Політичний реалізм сформувався на хвилі критики ідеалістичних уявлень про міжнародні відносини, підпорядкованих припущенню про здатність людського розуму й волі покласти край війнам, обмежити насильство і встановити справедливий світовий устрій. Ідеалісти виявляли особливу активність щодо історичних та міжнародно-правових проблем, оскільки історія надавала "негативний досвід" для вивчення та запобігання його повторення, а міжнародне право мало стати тим механізмом, за допомогою якого держави подолали б анархію міжнародної політики, встановивши таким чином інституційні обмеження на зовнішню політику і запобігши війні як основної політичній проблемі XX століття.

Реалізм піддав критиці основні припущення ідеалістів, сформувавши натомість власні постулати, що й покладені в основу реалістичної парадигми. Праця американського вченого Ганса Моргентау "Політичні відносини між державами" узагальнила досвід численних критиків ідеалізму, систематизувала їхні гіпотези та стала, завдяки сформульованим у ній аксіомам, "прикладом", або парадигмою, в дослідженні міжнародних відносин. Цікаво, що й сама ця праця Моргентау мала формальні ознаки "прикладу", що утворює парадигму: визнання її як безпрецедентної, увага до неї значної кількості прихильників та послідовників, а також використання її як підручника. В дослідженні, проведеному американським політологом Робертом Фіннеганом у 70-х роках минулого століття, вченим пропонували обрати найвпливовішу працю з теорії міжнародних відносин. "Політичні відносини між державами" набрали більше третини голосів; друге місце із 14 % посіла робота Мортона Каплана "Система та процес у міжнародній політиці". 46 % учасників відзначили Моргентау як дослідника, який зробив найбільший внесок у розвиток науки, друге місце з 25 % голосів віддали Карлові Дойчу.

Поняття конфлікту ключове для всіх теоретичних побудов реалістів. Саме конфлікт є основною формою реалізації міжнародних відносин, символом та проявом силової політики держав. "Вся історія свідчить, що держави, які активно діють у міжнародній політиці, постійно готуються, втягнені або ж відновлюються від проявів організованого насильства у вигляді війни" – цей вислів Моргентау визнано фундаментальним принципом розуміння природи міжнародних відносин політичними реалістами.

Участь держави у міжнародних конфліктах є визначальною формою її зовнішньої політики. Абсолютизуючи силові параметри, реалісти зробили цю мету такою, що виправдовує всі засоби. Конфлікт для держави є справжнім екзаменом, що встановлює реальну вартість її силового потенціалу – основної "грошової одиниці" світової політики. Повсякденна зовнішня політика забезпечує постійну підготовку до цього екзамену, дати та

форми “складання” якого залишаються невідомими.

Стратегічна невизначеність, що виникає внаслідок цього, за певних умов підштовхує держави до ризикованих кроків, їм властиво прагнути відносних переваг у відносинах одна з одною, тобто намагатися бути сильнішими за опонента або опонентів. При цьому досягнення абсолютних показників залишається справою другорядною. Внаслідок чого зовнішня політика постійно зорієнтована на підтримання силових переваг, де війна розглядається як раціональний засіб. Таким чином, міжнародні відносини – це постійний структурний конфлікт, в якому не виключено застосування жодних, навіть найнебезпечніших заходів.

Концентруючись переважно на війнах та інших формах міждержавних конфліктів як основних “носіях” силових елементів, реалісти поширюють досвід масштабних міжнародних конфліктів ХХ ст. на всю історію, залишаючи поза увагою проблеми на кшталт дипломатії великих держав, міжнародної інтеграції, інституційного співробітництва або проявів неоколоніалізму. За висловом Роберта Джервіса, “трагічні уроки минулого надміру узагальнюються”.

Реалістична інтерпретація міжнародного конфлікту не дає чіткої відповіді на одне з найважливіших питань – яким чином зміни у силових співвідношеннях призводять до війн? Дослідження за масштабним проектом Девіда Зингера показали, що конфлікт розвивається від латентного протистояння сторін до фази активного протиборства, коли сторони змінюють свою поведінку з метою створити загрозу або покарати опонента, та, нарешті, завершується ескалацією, в деяких випадках – аж до стану війни. У цій загальній картині силового протистояння між державами немає пояснень того, як діють силові механізми за конкретних умов міжнародного конфлікту. Посилання на національні інтереси або концентрацію уваги держав на стратегічних та військових факторах навряд чи є суттєвим внеском у розв’язання цієї проблеми.

Серед успіхів силового мислення реалістів – підтвердження зв’язку між типом міжнародної системи та конфліктами, що в ній виникають, зокрема доведення залежності форм війн від полярності міжнародних систем. Встановлено, що для ХХ ст. справедливим є припущення про те, що збільшення багатосторонніх зобов’язань в альянсах призводить до подовження тривалості війн.

В усіх випадках висновки стосувалися серцевини реалістичної парадигми і напряму, були пов’язані із проявами сили. В той же час співвідношення наявності альянсів і ймовірності виникнення війни залишається нез’ясованим. Гіпотези щодо балансу сил, а також комплексів силових можливостей акторів, за допомогою яких реалісти прагнули пояснювати причини війн и та миру, не витримати перевірки фактами.

Такий стан речей спричинив виникнення під впливом реалістичної парадигми іншої теорії – *неореалізму,* базові положення якого було сформульовано наприкінці 70-х років у роботах Кеннета Уолтца “Теорія міжнародної політики” та Роберта Джилпіна “Війна та зміна в світовій політиці”. Основними модифікаціями, що їх ці автори внесли до реалістичного мислення, стали: впровадження структуралізму і разом із ним концепції рівнів аналізу; наділення анархії в міжнародній системі рисами незмінності; покладання балансу сил як основного закону міждержавних відносин, що відображає форми структурної організації міжнародних систем у вигляді моно-, бі- чи мультиполярних конструкцій. З позиції неореалістів, основною причиною конфліктів та, зокрема, війн виступає анархічність міжнародної системи. Жоден із її елементів не може почуватися у безпеці. Якби таке було можливо, на Землі панував би мир. Але реалії політики такі, що постійний стан небезпеки провокує насильство.

В умовах анархії ключовим стає розподіл силових ресурсів у міжнародних системах (полярність). Історичні системи міжнародних відносин переважно були мультиполярними або біполярними. З огляду на це основні теоретичні дебати в рамках неореалізму розгортаються навколо питання, яка з цих систем є стабільнішою. Стабільність у цьому разі розуміють як незначну кількість війн.

Логічність побудованої Уолтцем теорії, її міждисциплінарність, суттєві концептуальні запозичення з політичної економії, а також приваблива абстрактність структурних пояснень війн надали "нового дихання" реалізму в цілому, повернувши довіру до мислення категоріями національних інтересів і сили, яку було підірвано, зокрема, ходом війни у В'єтнамі. Та з іншого боку, принципові недоліки реалістичних схем стосовно розуміння фактора сили у відносинах між державами залишилися незмінними. Як і попередні версії реалістичних теорій, неореалізм переважно концентрує увагу на конфліктних відносинах між державами, особливо на війнах. Але при цьому, хоч як це парадоксально, йому явно бракує пояснень того, чому взагалі відбуваються війни в міжнародних системах. Основна гіпотеза Уолтца про міжнародну анархію як "середовище, що дає змогу" війнам виникати, є занадто слабкою, не розкриває ані необхідних, ані достатніх умов для виникнення війн, а також не пояснює, чому війни виникають чи не виникають у конкретних випадках міжнародної взаємодії.

Теорія війн Джилпіна за гегемонію не додає відповідей, її основне положення стосується того, що в ситуаціях, коли гегемон у міжнародній системі занепадає, ймовірність виникнення війни між ним і потенційним наступником збільшується. Теорія війн за гегемонію пояснює лише незначну частину всіх війн, причому навіть ті з них, які справді були пов'язані із перерозподілом гегемонії, не підтверджують припущення про те, що боротьба за гегемонію є необхідною або достатньою передумовою їх виникнення. Основною ознакою застосування теорій неореалізму є зосередженість на системному рівні аналізу та використання структурних теорій. Виходячи із здатності структур визначати поведінку окремих елементів (держав, коаліцій, транснаціональних акторів, міжнародних організацій тощо), теоретики-неореалісти приділяють аналізу структурних параметрів першочергову увагу. Скажімо, війна в Іраку для них є наслідком розвитку структурних протиріч у міжнародних відносинах, зокрема протиріч між гегемонією США та спротивом їм на глобальному рівні, а також постійних та неконтрольованих змін у співвідношенні сил на регіональному рівні. Руйнування сталих структур, що спрямовували політичні процеси за часів холодної війни, створило невизначеність і на Близькому Сході, і у світі в цілому. Якщо раніше регіон було розподілено між двома центрами сили, а свободу вибору держав – обмежено, то після 1991 р. такі обмеження зникли. Поглиблення нерегульованості регіональної системи мало наслідком загострення суперечностей, а втручання США було спровоковане таким вакуумом влади.

Поступово реалістична парадигма виявилася в стані кризи: її висновки не підтверджувалися стрімким розвитком світової політики, особливо швидкими змінами форм міжнародної співпраці. Нові тенденції міжнародного розвитку підживлювали альтернативну метатеорію – неолібералізм.

Зосередженню реалістів на проблемах війни, конфліктів та постійного суперництва неоліберали протиставляють увагу до співробітництва, взаємозалежності та тривалих мирних відносин. Вони критично ставляться до того, що міжнародні відносини – це стан постійного протистояння у формі війни. При цьому посилаються на приклади тривалого миру між парами однотипних держав (наприклад, демократичними державами) або в кордонах окремих регіонів (таких як Північна Америка або Західна Європа). Для пояснення цих, з точки зору реалізму, аномалій вдаються до теорій, які виникли у 70-х роках минулого століття як відповідь на кризу в науці про міжнародні відносини внаслідок зростання кількості фактів, не передбачених або непоясненних за домінуючої реалістичної парадигми. Фундаментальною та найвпливовіша роботою для неолібералів є "Сила та взаємозалежність" Джозефа Ная та Роберта Кохейна, яка написана у 1977 р.

Згідно з основними аксіомами, сформульованими неолібералізмом на противагу до основних принципів політичного реалізму, міжнародні відносини є не так відносинами між державами, як між суспільствами. Міждержавна взаємодія – лише одна з форм цих відносин. Вона може бути доповнена міжурядовою формою (при цьому аксіома реалістів про унітарність держав як учасників міжнародних відносин відкидається), а також

міжнаціональною (через що відкидається й положення реалістів, мовляв, держави є єдиними учасниками міжнародних відносин).

До порядку денного світової політики входить багато різних питань, які не становлять ієрархічної системи. Отож, не можна сказати, що проблеми військового примусу та стратегічної взаємодії є найважливішими в міжнародних відносинах. Важливість проблеми зумовлюється численними факторами – внутрішніми та зовнішніми, політичними й економічними тощо. Це нівелює чіткий поділ на зовнішню і внутрішню політику, характерний для реалізму. Військова сила не дає вирішальної переваги в міжнародній системі, оскільки її ефективність суттєво обмежується в ситуаціях взаємної залежності.

Ці положення є підвалинами "теорії комплексної взаємозалежності". Вона заперечує надзвичайне значення військової сили та примусу в міжнародних відносинах, натомість звертаючи увагу на розвиток нових форм міжнародних відносин та трансформацію сили відповідно до цього процесу. Зокрема, однією з таких форм є створення міжнародних інституцій та організацій, які уможливлюють інтеграцію і відповідно зміну контексту застосування сили і створення економічно інтегрованих міжнародних систем. У таких системах будь-які односторонні дії стають відносно неефективними, а пряме використання військової сили якраз і є прикладом односторонніх дій. Однак це не означає, що значення сили в цілому в міжнародній системі зменшилося – змінилися, на думку неолібералів, лише форми її впливу та використання. Внаслідок цього трансформуються і форми міжнародних конфліктів, як і їхні причини.

Змінивши підхід до розуміння загальних закономірностей світової політики, неоліберали переоцінили пріоритети зовнішньої політики окремих держав. На їхню думку, держави прагнуть не стільки відносних, скільки абсолютних переваг. Найважливішим є не перевага над потенційними опонентами за будь-яку ціну, на чому наголошували реалісти, а покращення абсолютних показників розвитку в різних сферах. За такої орієнтації кардинально переглядалися і питання вій ни та миру. Якщо, за реалістами, держави готові воювати за будь-яких обставин, щоб залишити за собою силову перевагу, то неоліберали понад усе оцінюють вартість такої війни. Будь-який міжнародний конфлікт через це вбачається результатом підрахунку потенційних здобутків і втрат. Звідси, попередити руйнівні конфлікти або обмежити їх можна, впливаючи на це співвідношення. Зростання взаємозалежності між державами, констатоване неолібералами, якраз і є шляхом, щоб зробити війни невигідними. Звісно, конфліктів це не усуне, але вони набиратимуть інших, менш деструктивних форм.

Поза сумнівом, теорії неолібералів народжувалися під впливом реальних процесів інтеграції в Західній Європі. Небачене, з позиції реалістів, жертвування національними інтересами заради довгострокової співпраці та "відкладеного" виграшу стало потужним каталізатором зміни форм і масштабів конфліктів у Європі – континенті з рекордно високим рівнем конфліктогенності в минулому. Оцінюючи цей процес, неоліберали зробили ще один важливий висновок: держави здатні вступати у відносини довгострокового співробітництва. Реалісти ж обстоювали вигідність лише короткострокових альянсів. Взагалі й термін "світова політика" вирізняє саме неолібералізм. Тут до нього вдаються замість традиційного реалістичного "міжнародні відносини" або, точніше, – "міждержавні відносини". Цим неоліберали підкреслюють трансформації в природі відносин: від розгляду відносин між державами вони поступово перейшли до відносин між суспільствами, своєрідних транскордонних відносин.

Всі ці зміни, на переконання неолібералів, переформатовують контекст світової політики. Те, що реалістам здавалося неможливим або малоймовірним, скажімо, – ефективна діяльність міжнародних організацій, для неолібералів стає важливою ознакою сучасного світу – світу, який рухається до дедалі тіснішої взаємозалежності.

На підставі суттєвих зрушень у сфері міжнародних відносин теоретики неолібералізму спробували побачити інший світ, не той, який поставав перед очима

класиків силового мислення – Клаузевіца, Бісмарка, Моргентау. Для одностороннього використання сили й прямого примусу вже залишалося менше місця, хоча роль сили від цього не зменшувалася. Зауважимо, що чимало з тенденцій кінця 70-х років XX ст. діють і сьогодні, відрізняючи сучасну, поствестфальську міжнародну систему від попередніх.

Однак факти і тенденції, важливі для неоліберал ів, є актуальними не в усьому світі. Якщо розвинуті країни справді не воюють між собою внаслідок зростання взаємної залежності та вразливості, то в країнах "третього світу" панують анархія та егоїзм. А між тим населення "третього світу" становить 5/6 населення Землі. Тому на загал ефективність діяльності міжнародних організацій є відносно обмеженою, а зростання взаємозалежності збільшує дисбаланси в розвитку міжнародної системи, створюючи та поглиблюючи відставання більшості країн світу від декількох найбільш розвинутих.

Інший погляд на проблему міжнародних конфліктів пропонує постмодернізм – третя впливова парадигма в теорії міжнародних відносин. Його відправною точкою є філософія постп озитивізму, яка ставить під сумнів спроможність науки пояснювати соціальні явища, включно із міжнародними відносинами. Для обґрунтування висуваються три основні аргументи: суспільні науки не можуть бути вільними від ціннісних суджень та суб'єктивних оцінок; у них немає надійної експериментальної та навіть фактичної бази, яку можна було б відокремити від тео ретичного знання; світ, що вивчається суспільними науками, є мінливим, а отже, його неможливо вкласти у надійну систему наукових знань. Таким чином, наукове пізнання суспільного життя, і зокрема міжнародних відносин з усіма їхніми силовими й іншим проявами, безперспективне в позитивістському розумінні – тобто шляхом послідовного висунення та верифікації теорій і створення внаслідок цього процесу картини світу, яка поступово наближатиметься до реальності. Натомість пізнання світу невіддільне від його побудови та конструювання, шляхів до такого пізнання існує безліч і кожен з них впливає на об'єкт дослідження. Зрозуміло, що трактування сили в такому світі матиме інше значення, хоча і не менш важливе.

При дослідженні міжнародних конфліктів постмодернізм виявляється на різних рівнях, найважливіші серед яких: філософський; загальнонауковий; рівень теорії міжнародних відносин; рівень теоретичної конфліктології.

Досліджуючи міжнародні конфлікти, постмодерністи звертають увагу не стільки на співвідношення сил різних держав, як на їхні наміри і здатність донести інформацію про них до інших елементів міжнародної системи. Заклик політичних реалістів зважати лише на силу опонента постмодерністи заперечують. Натомість вони пропонують зосередитися на тих сигналах, які держави можуть надсилати одна одній, формуючи тим самим спільні ідентичності.

Класичним став приклад американо-канадських відносин. Ці держави мають найдовшу в світі лінію кордону; США приблизно в десять разів переважають Канаду за силовими показниками. І все ж, всупереч теоретичним положенням реалізму, Канада не вважає США основною загрозою своєму існуванню. Щоб шукати союзників та стримувати силу свого сусіда, Канада виграє від всебічного розвитку двосторонніх зв'язків. На думку постмодерністів, це уможливлено здатністю обох учасників цих відносин сформувати і донести одне до одного спільну ідентичність – цінності, наміри та стратегічні цілі у світовій політиці. Завдяки цьому між ними не виникає дилеми безпеки, і обом набагато вигідніше бути партнерами, ніж суперниками.

Основні модерністські теорії в конфліктології пов'язані з політичним реалізмом та неореалізмом із їхньою об'єктивністю анархії та національних інтересів і структурним детермінізмом, а також із неолібералізмом, який звертає увагу на об'єктивний характер інтересів, що підштовхують міжнародних акторів до співпраці та зумовлюють взаємозалежність. Для цих тео рій конфлікт є природним явищем, об'єктивною дійсністю. Для постмодерністів міжнародний конфлікт визначається не об'єктивними факторами, а суб'єктивними рисами його учасників: особливостями їхнього сприйняття, системами цінностей, інформаційними впливами тощо. Принципову відмінність між цими двома

підходами найповніше представлено “критичною школою” та конструктивістським напрямом у теорії міжнародних відносин.

Основоположною для конструктивістів є серія робіт Александера Вендта, Пітера Катценштайна, Фрідріха Краточвіла та Річарда Біллі, що з’явилися наприкінці 80-х та на початку 90-х років минулого століття у декількох впливових журналах неоліберального спрямування. Критика, спрямована проти реалістичних засад політичного аналізу, згодом поширилася і на неоліберальні інтерпретації світової політики.

Предметом зосередженої уваги конструктивістів є взаємодія ідентичностей міжнародних акторів, їхнього сприйняття світу та самих себе у ньому. Замість традиційних концепцій сили, інтересів, залежності тощо конструктивісти оперують поняттями культурного контексту, вивчають мови, засоби створення соціальної реальності та викривлення, що супроводжують цей процес. Вони і є основними джерелами конфліктів.

Конструктивізм отримав свою назву завдяки тезі його засновників про соціальну побудову світу. Міжнародні відносини, розвиваються не у сталій системі координат, заданій “силами”, “національними інтересами”, “міжнародними системами” тощо, а в умовах мінливості та суб’єктивних оцінок. Якщо це так, то класичні теорії міжнародних відносин втрачають цілу низку факторів, що призводять до виникнення конфліктів. Частину з них – маніпуляції суспільною думкою, викривлення інформації, побудова стереотипів та їх використання – конструктивісти поклали в основу своїх конфліктологічних досліджень.

Теза про “соціальну конструкцію світу” стосується і політичних систем із міжнародними конфліктами, що в них виникають. Саме її обстоюють представники названих напрямів. Відомий вираз Александера Вендта “анархія є результатом її сприйняття державами” – гасло конструктивізму. Отже, міжнародний конфлікт розглядається постмодерністами як результат взаємодії суб’єктивних факторів, нерідко за вирішальної ролі викривлених сприйнять, різного роду помилок та упередженостей і соціального, і наукового походження.

У теоретичній конфліктології основним завданням постмодернізму є руйнація стереотипів, таких як “анархія”, “дилема безпеки”, “сила” та ін. Самим фактом свого існування ці стереотипи сприяють збільшенню ворожості й зменшенню об’єктивності в оцінюванні сторонами одна одної. Серед відомих пос тм одерністських теорій – фемінізм, що досліджує вплив соціального упередження за статевою ознакою на виникнення та перебіг міжнародних конфліктів.

Постмодернізм у цілому й у конфліктології зокрема переходить стадію становлення. Його основні положення не завжди чітко сформульовані або доведені. Радикалізм постмодерністської критики та агресивність у боротьбі із нав’язаними суспільству стереотипами є слабкими місцями теорії. Цінність його полягає у фіксації відносності і мінливості політичних обставин, впливу ідеологій, ідентичностей та освіти на процеси світової політики.

Насамкінець не можна не згадати про теорію, яка вважається ідеалістичною та постмодерністською одночасно – марксизм. Класична його версія нині майже не використовує ься, натомість доволі впливовою є модифікація марксизму – неомарксизм.

Ідеалізм неомарксистів проявляється в їхньому постулаті про нерозривний зв’язок між внутрішньою та зовнішньою політикою, а також у вірі про можливості досягнення вічного миру. Щоправда, на відміну від кантівського, такий мир має бути заснований на соціальній справедливості. Провідний теоретик неомарксизму Іммануїл Воллерстайн розробив концепцію світу-системи, яка має центр, периферію та напівperiферію. В такому світі існує глобальна економіка, панівні позиції в якій посідають держави центру. Використовуючи структурні особливості міжнародних відносин, вони експлуатують держави напівпериферії та периферії. Така експлуатація породжує нестабільність. Нерівномірний та несправедливий розподіл благ у світовій економічній системі призводить до періодичного виникнення конфліктів у різних регіонах та інституалізації структурного

конфлікту між “багатими” і “бідними”.

Війна в Іраку, за неомарксистами, є прикладом такого конфлікту, її причини криються у самому характері відносин між розвинутими державами та бідними країнами периферії, який можна представити терміном “неоколоніалізм”. Якщо традиційний колоніалізм використовував пряму силу, то сучасний неоколоніалізм покладається на неї у крайніх випадках. Як правило, достатньо застосування “структурного насильства”. Однак накопичення соціальної нестабільності, яке постійно триває у бідних країнах через незбалансованість світової економічної системи, провокує опір. Політичних та інституційних форм для такого протесту майже не існує, адже впливові міжнародні організації та режими, створені багатими державами, і сприяють утриманню ними гегемонії. Результатом стає пряме насильство, як приміром, терористичні акти 11 вересня 2001 року. В свою чергу такі вияви протесту свідчать про кризу в системі неоколоніальної експлуатації та вимагають адекватних заходів від держав центру. Війна в Іраку є, під таким кутом зору, такою поліцейською акцією, покликаною відновити статус-кво. Розглянуті нами парадигми в теорії міжнародних відносин не створюють завершеного наукового знання про конфлікт. Вони лише забезпечують поняттями та найзагальнішими ідеями щодо того, як взагалі міжнародний конфлікт розуміти. Детальніше та систематизованіше наукові знання про міжнародний конфлікт розглядаються вже в рамках самостійної науки – теоретичної конфліктології.

1.3. Взаємозв’язок між національними інтересами та міжнародними конфліктами.

Спрямування зовнішньої політики і способи її здійснення не можна пояснити без врахування співвідношення з внутрішньою політикою. Г. Моргентау зазначає, що сутність міжнародної політики ідентична політиці внутрішній. І внутрішня, і зовнішня політика є боротьбою за силу, яка модифікується лише різними умовами, що виникають у внутрішній і міжнародній сферах.

Більшість політологів виходить із визнання численних зв’язків між тим, що відбувається на дипломатичній сцені, і тим, що відбувається на національних сценах. Такі погляди відображають реалії політичного життя всіх часів. Досить послатися на події 80–90-х років XX ст. Зокрема, складні і суперечливі процеси кризи “реального соціалізму”, подолання тоталітаризму й утвердження демократичних режимів у країнах Східної Європи, в державах, що колись входили до складу СРСР, супроводжувалися глибокими змінами в їх зовнішній політиці, в загальній політичній ситуації в світі. Своєю чергою зростає роль зовнішньополітичних чинників у зазначених процесах.

Вплив зовнішньополітичного середовища на внутрішню політику тим сильніший, чим нестабільніша соціально-політична ситуація і політичні інститути в тій або іншій державі. Цей вплив може бути прямим і опосередкованим. Пряму дію зазвичай він справляє на соціально-психологічні та ідеологічні процеси.

Частіше йдеться про опосередкований вплив. Наприклад, виникнення конфліктної ситуації може мати своїм наслідком рішення уряду про збільшення воєнного бюджету – через систему оподаткування, інфляцію та ін. І це відобразиться в політичній сфері в одному аспекті – якщо погіршить економічну ситуацію. Коли ж буде сприяти економічному пожвавленню, хоча і тимчасовому, то вплив на політику буде іншим.

Маючи на увазі ці процеси взаємодії, політологи говорять про “лінкідж” (взаємопов’язаність) національних та інтернаціональних взаємин. Деякі автори використовують поняття “доместикація” зовнішньої політики та “інтернаціоналізація” внутрішньої, підкреслюючи цим самим процес взаємопроникнення цих двох складових політичного життя сучасних держав.

Процеси демократизації всередині держав як провідної тенденції нашого часу виявляються і на міжнародному рівні у вигляді “ліберального інтернаціоналізму”. Р. Гарднер визначає його як інтелектуальну, так і політичну традицію, яка визнає необхідність провідної ролі ліберальних демократій у будівництві мирного світового порядку за

допомогою багатостороннього співробітництва і створення ефективних міжнародних організацій. Під час Другої світової війни і безпосередньо після неї це означало передусім провідну роль США. Нині їм доводиться поділяти тягар витрат і прийняття рішень з новими центрами сили.

Другий підхід – заперечення будь-якого зв'язку між зовнішньою і внутрішньою політикою. Стверджується, що "поведінка" міжнародних систем визначається їх власними законами і правилами, що зовнішня політика держав не є функц ією внутрішньополітичних умов, а відображенням їхнього становища в міжнародній системі. Принципово важливим є твердження, що простих теоретичних зв'язків між внутрішніми рисами або джерелом і зовнішньою поведінкою не існує. Такий підхід дає змогу розглядати міжнародну сферу виходячи винятково з її власної природи.

Щодо ієрархії зовнішньої і внутрішньої політики, то теж існують різні думки. В першій половині XX ст. Л. Ранке започаткував концепцію "примату зовнішньої політики", тобто визначального впливу її на внутрішню політику, на весь внутрішній устрій держави. Л. Гумплович однозначно сформулював положення про те, що внутрішній розвиток держави визначається розвитком його зовнішніх сил. На долю першого випадає службова роль стосовно останнього.

Марксистська концепція виходить із того, що зовнішня політика похідна від внутрішньої в історичному плані, оскільки виникає пізніше. Вона похідна і тому, що ґрунтується на внутрішніх суспільних відносинах. Перебуваючи в єдності з внутрішніми суспільними відносинами за походженням, класовою природою і соціально-політичним спрямуванням, міжнародні відносини регулюються одними й тими ж соціальними законами класової боротьби, революції та побудови соціалізму, зазначає А. Мурадян.

Визначаючи як реальність взаємодію внутрішньої і зовнішньої політики держави, не можна не бачити істотних відмінностей між ними. Так, для внутрішньої політики характерною є державна монополія на законну владу. Ця політика має за мету підкорення людей державним законам. Поділ політичних ролей тут однозначний – уряд володарює, громадяни зобов'язані підкорятися. В зовнішній політиці такого розподілу немає. Це "політика без уряду". Жодна з держав не має легітимізованої монополії на владу щодо інших. Тією мірою, якою політика зачіпає відносини між державами, підкреслює Р. Арон, її об'єктивною і разом з цим ідеальною метою є просте виживання держав перед імовірною загрозою, яку створює існування інших держав.

Важливим для практичної діяльності є питання про закономірності зовнішньої політики. Поряд із твердженнями, що таких закономірностей немає або вони недоступні для пізнання, існує інший підхід. Так, Л. Гумплович дійшов висновку, що основним законом міжнародного життя є "постійна боротьба між сусідніми державами через прикордонну лінію". З цього закону випливають "вторинні" закони. Перший гласить, що будь-яка держава повинна прагнути до збільшення своєї могутності. Тому вона перешкоджає зростанню могутності сусіда, піклується про збереження політичної рівноваги і всіма силами протидіє порушенню цієї рівноваги. Згідно з другим, "вторинним законом", кожна держава прямує до найвигіднішого надбання і найменшого опору. Третій закон полягає в тому, що внутрішня політика повинна підпорядковуватися "нарощуванню воєнної сили" для здійснення зовнішньої політики.

Є спроби пояснити зовнішню політику з огляду на "циклічий" розвиток силової політики. Згідно з поглядами Дж. Модлскі та П. Моргана, сучасні міжнародні політичні відносини – це "інститути і механізми для управління глобальними проблемами або відносинами". В центрі "глобальної політичної системи" – "світові держави", чий вплив домінує у світі. Змінюючи одна одну, "світові держави" формують характер "головної системи". Якщо уявити кожний період, що асоціюється зі світовою державою, як один цикл, то тоді історія міжнародної системи може розглядатися як серія тривалих циклів. З кінця XV ст. маємо п'ять циклів панування великих держав: Португалії, Нідерландів, Великої Британії (два цикли) і США. П'ятий цикл почався в 1914 р. – "американський вік".

Тривалість циклу – 107 років. Як правило, “зміна лідера” супроводжується глобальною війною. Згідно з цією концепцією, важливим є пошук шляхів виходу із безвихідного кола однозначної воєнно-силової політики, рух до багатополюсної політики міжнародного життя.

Взаємодія зовнішньої та внутрішньої політики, концепція “циклічного розвитку силової політики”, концепція “балансу сил” – усе це відображення пошуків об’єктивного в зовнішній політиці. Чимале значення має суб’єктивний чинник. Маємо на увазі якість політичних рішень, що великою мірою визначається професіоналізмом, ідейними настановами і особистими характеристиками дипломатів, загалом адміністративного апарату зовнішньоекономічних відомств, а також державних лідерів.

Вважається, що головне в процесі прийняття рішень – це інтуїція, політика, його особисті якості і судження. Існує навіть концепція “зовнішньополітичних помилок”. Звичайно, некомпетентність, амбіції дипломатів і державних діячів відіграють певну роль у формуванні зовнішньої політики. Це не виключає того, що зовнішньополітичні рішення, визнані помилковими, приймалися підготовленими, кваліфікованими політиками. Але була невідповідність між суб’єктивними можливостями цих політиків і непередбаченістю і складністю міжнародних політичних процесів.

Щодо державних лідерів, то важко переоцінити їхню роль у зовнішній політиці. Вона зазвичай буває деструктивною (А. Гітлер, Й. Сталін, Н. Чемберлен), але буває і конструктивною (Ф. Рузвельт, У. Черчілль). Особливо зростає роль загальнонаціональних лідерів у перехідних для суспільства ситуаціях.

Це тим більш відчутно, оскільки реальна зовнішня політика визначається волею дуже невеликої частини населення, що виявляється і в характері прийняття зовнішньополітичних рішень. К. Дойч стосовно США виділяє п’ять рівнів. У першому бере участь “соціально-економічна еліта” (2–3 % населення), у другому – “політична і урядова еліта”, у третьому – “володарі і керівники” системи масових комунікацій, у четвертому – “лідери думок”, у п’ятому – невелика “політично активна” частина населення.

Зрозуміти й описати поведінку атомів, вважає Дж. Розенау, легше, ніж зрозуміти та описати дії суверенних держав на міжнародній арені. Але зробити це можна, якщо врахувати, що зовнішня політика підпорядкована конкретним цілям. Вони формуються певними процесами всередині кожної держави і на рівні міжнародної системи. Самі ці процеси залежать від тих завдань, які суспільство ставило перед собою в минулому і має намір вирішувати в майбутньому.

Врешті-решт зовнішня політика спрямована на реалізацію національного інтересу. Г. Моргентау визначає його як центральне питання теорії зовнішньої політики. Національний інтерес включає два елементи. Один із них логічно необхідний і в цьому розумінні постійний. Другий варіабельний і визначається обставинами. Щодо першого елементу, то він зумовлений трьома факторами: природою інтересу, який повинен бути захищеним; політичним оточенням, в якому діє інтерес; раціональною необхідністю, що обмежує вибір цілей і засобів для акторів, що діють на міжнародній арені.

Функціональне призначення національного інтересу зумовлене тим, що зовнішня політика повинна спиратися на фізичну, політичну і культурну реальність, якою є нація. Вона покликана забезпечити першочергову потребу існування в системі інших кордонів. Усі нації намагаються захистити свою фізичну, політичну і культурну ідентичність перед загрозою вторгнення, підкреслює Г. Моргентау.

Однак такої загальної постановки питання недостатньо для з’ясування імпульсів зовнішньої політики. Національний інтерес кожної суверенної держави має конкретно-історичне наповнення, яке залежить від багатьох чинників. Це соціальний устрій держави, політичний режим, соціальна структура, геополітичний статус, етнічні і конфесійні особливості тощо. Одні держави вбачають свій національний інтерес у збереженні міжнародної стабільності, інші – в її порушенні. Одним конче потрібне роззброєння, а є такі, що прагнуть до озброєння. Така “строкатість” національних інтересів яскраво

виявилася при утворенні незалежних держав на руїнах колишнього СРСР. Україна, Білорусь, деякі інші суверенні держави вважають, що їхнім національним інтересам відповідає формування власних армій, інші притримуються протилежної позиції. Неоднакові відповідно до національних інтересів зовнішньополітичні орієнтації нових держав. Додамо, що національні інтереси можуть бути і довготерміновими, і орієнтованими на більш-менш короткий час. Вони можуть змінюватися із переорієнтацією в суспільно-політичних доктринах правлячих соціальних сил.

Реалізація національних інтересів, а отже, і відповідна зовнішня політика може бути здійснена за одним із чотирьох напрямів. Перший – політика імперіалізму, коли метою держави є територіальна, економічна або політична експансія (наприклад, анексія Австрії Німеччиною, захоплення Чехословаччини наприкінці 30-х років). Другий – політика дотримання статус-кво. Це консервативна, оборонна позиція, спрямована проти змін, така, що шукає стабільності (збройний опір ЮАР партизанським рухам в Намібії). Третій напрямок – політика пошуку миру, виживання своєї держави (політика Великої Британії в 30-х роках XX ст., Швеції – під час Другої світової війни). Четвертий – політика альтруїзму, яка наголошує на моральності і справедливості. Держава, щоб здійснити акцію гуманізму, справедливості, іде на ризик (політика Данії щодо євреїв в роки Другої світової війни).

1.4. Гносеологія виникнення напруги у міжнародних відносинах.

Ми можемо виділити ряд історичних типів міжнародних конфліктві в історії людства. Конфліктність міжнародних відносин мала свої ознаки для різних епох: релігія, династія тощо, хоча передусім міжнародні конфлікти мали ідеологічний характер, відтоді ми можемо говорити про міжнародні конфлікти як такі. Кінець XVI ст. – це був релігійний євангелізм. Саме суперечностями між спорідненими гілками християнства, а не іншими конфесіями, визначалася гострота міжнародних суперечностей упродовж двох століть.

У подальшому їх змінили династичні суперечки, що ознаменували собою нову добу в історії міжнародних конфліктів. Питання самоідентифікації завжди гостро стояло в людській історії. І нарешті, його логічним завершенням стали проблеми, пов’язані із націоналізмом. Розвиток останнього призвів до національної ворожнечі, протистояти їй, і то на невеликий проміжок часу, стала ідеологічна конфронтація. Уся друга половина XX ст. проходила під знаком протистояння двох воєнно-політичних блоків, очолюваних СРСР і США. Нині найхарактернішим типом міжнародних конфліктів вважається геополітичне суперництво. Найповніше останнє було теоретично осмислене у працях Хантингтона.

На його думку, у світі, який народжується, основним джерелом конфлікту буде вже не ідеологія і не економіка. Найважливіші кордони, що розділяють людство, і переважні джерела конфліктів визначатимуться культурою. Нація-держава залишиться головною дієвою особою у міжнародних справах, але найбільш значні конфлікти глобальної політики будуть розгортатися між націями і групами, що належать до різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій стане домінуючим фактором світової політики. Лінії зламу між цивілізаціями – це і є лінії майбутніх фронтів.

Прийдешній конфлікт між цивілізаціями – завершальна фаза еволюції глобальних конфліктів у сучасному світі. Протягом півтора століття після Вестфальського миру, що оформив сучасну міжнародну систему, у західному ареалі конфлікти розгорталися головним чином між володарями – королями, імператорами, абсолютними і конституційними монархами, які прагнули розширити свій бюрократичний апарат, збільшити армії, зміцнити економічну міць, а основне – приєднати нові землі до своїх володінь. Цей процес породив нації-держави, і, починаючи з Великої французької революції, основні лінії конфліктів почали пролягати не між правителями, а між націями. У 1793 р., за словами Р. Палмера, “війни між королями припинилися. І почалися війни між народами”.

Ця модель зберігалася протягом усього XIX ст. Кінець їй поклала Перша світова війна. А потім, внаслідок російської революції і відповідної реакції на неї, конфлікт націй

поступився місцем конфлікту ідеологій. Сторонами такого конфлікту були спочатку комунізм, нацизм і ліберальна демократія, а потім – комунізм і ліберальна демократія. Під час холодної війн и цей конфлікт втілився в боротьбу двох наддержав, жодна з яких не була нацією-державою в класичному європейському розумінні, їхня самоідентифікація формулювалася в ідеологічних категоріях.

Конфлікти між правителями, націями-державами та ідеологіями були головним чином конфліктами західної цивілізації. У. Лінд назвав їх "громадянськими війнами Заходу". Це так само справедливо стосовно холодної війни, як і щодо світових воєн, а також воєн XVII, XVIII, XIX ст. Із закінченням холодної війни завершується і західна фаза розвитку міжнародної політики. Центральною стає проблема взаємодії між Заходом і незахідними цивілізаціями. На цьому новому етапі народи та уряди незахідних цивілізацій уже не виступають як об'єкти історії – мішень західної колоніальної політики, а разом із Заходом починають самі створювати історію.

Ми можемо визначити цивілізацію як культурну спільність найвищого рангу, як найширший рівень культурної ідентичності людей. Наступний етап – визначають ті відмінності, що відрізняють рід людський від інших видів живих істот. Цивілізації визначаються наявністю спільних рис об'єктивного порядку, таких як мова, історія, релігія, звичаї, інститути, а також суб'єктивною самоідентифікацією людей. Є різні рівні самоідентифікації: так житель Риму може характеризувати себе як римлянин, італієць, католик, християнин, європеєць, людина західного світу. Цивілізація – це найширший рівень спільності, з яким людина себе співвідносить. Культурна самоідентифікація людей може змінюватися, а в результаті змінюється склад і кордони тієї чи іншої цивілізації.

Ідентичність на рівні цивілізації ставатиме дедалі важливішою, і картини світу будуть значною мірою формуватися у ході взаємодії семи-восьми великих цивілізацій, серед яких можна назвати західну, конфуціанську, японську, ісламську, інд уїстську, православно-слов'янську, латиноамериканську і, можливо, африканську. І найбільш значні конфлікти майбутнього розгорнуться уздовж розламу між цивілізаціями.

Якщо у роки холодної війни основні осередки криз і кровопролиття зосереджувалися уздовж політичних та ідеологічних кордонів, то тепер вони переміщаються на лінії розламу між цивілізаціями. Холодна війна почалася з того моменту, коли "залізна завіса" розділила Європу політично та ідеол огічно. Холодна війна закінчилася зі зникненням "залізної завіси". Але тільки-но був ліквідований ідеологічний розподіл Європи, знову відродився її культурний розподіл на західне християнство, з одного боку, і православ'я та іслам – з іншого. Можливо, що найважливішою лінією, що розділяє Європу, є, як вважав У. Уолліс, східний кордон західного християнства, що виник до 1500 р. Він пролягає вздовж сучасних кордонів між Росією і Фінляндією, між прибалтійськими країнами і Росією, розсікає Білорусь та Україну, повертає на захід, відокремлюючи Трансільванію від іншої частини Румунії, а потім, проходячи через Югославію, майже точно збігається з лінією, що нині відокремлює Хорватію і Словенію від іншої Югославії. На Балканах ця лінія, звичайно ж, збігається з історичним кордоном між Габсбурзькою та Османською імперіями. Північніше і на захід цієї лінії проживають протестанти і католики. У них спільний досвід європейської історії: феодалізм, Ренесанс, Реформація, Велика французька революція, промислова революція, їхнє економічне становище, як правило, набагато краще, ніж у людей, що живуть далі на схід. На схід і на південь від цієї лінії живуть православні християни і мусульмани. Історично вони належали до Османської або Російської імперії, і до них донеслося лише відлуння історичних подій, що визначили долю Заходу.

Військова конфронтація між Заходом та ісламським світом продовжується ціле століття, і немає натяку на її пом'якшення. Швидше навпаки, вона може ще більше загостритися. Війна в Перській затоці змусила багатьох арабів відчути гордість. Але вона породила і почуття приниження й образи, викликані військовою присутністю Заходу в Перській затоці, його силовою перевагою і своєю очевидною нездатністю визначати власну долю. До того ж багато арабських країн підійшли до такого рівня економічного і

соціального розвитку, який несумісний з автократичними формами правління. Політичні системи деяких арабських країн набули певної відкритості. Але це йде на користь переважно ісламським фундаменталістам.

Стрімке зростання населення в арабських країнах, особливо в Північній Африці, збільшує еміграцію у країни Західної Європи. У свою чергу наплив емігрантів, який відбувається на тлі поступової ліквідації внутрішніх кордонів між західноєвропейськими країнами, викликає гостре політичне неприйняття. Все гострішої форми набувають расистські прояви у Європі.

Групи чи країни, що належать до однієї цивілізації, якщо вони втягнуті у війну з людьми іншої цивілізації, природно, намагаються заручатися підтримкою представників своєї цивілізації. По закінченні холодної війни формується новий світовий порядок, і в міру його формування, приналежність до однієї цивілізації, як висловився Х. Гринуей, "синдром братерських країн" приходить на зміну політичній ідеології і традиційним міркуванням підтримки балансу сил як основного принципу співробітництва і коаліцій. Про поступове виникнення цього синдрому свідчать усі конфлікти останнього часу: у Перській затоці, на Кавказі, у Боснії. Правда, жоден із цих конфліктів не був повномасштабною війною між цивілізаціями, але кожний містив у собі елемент внутрішньої консолідації цивілізацій. З подальшим розвитком конфліктів цей фактор, схоже, набуває дедалі більшого значення.

Хантингтон вважає, що у майбутньому, коли приналежність до певної цивілізації стане основою самоідентифікації людей, країни, у населенні яких відображено кілька цивілізаційних груп, подібні до Радянського Союзу чи Югославії, будуть приречені на розпад. Однак зберігається й інше потенційне джерело міжнародних конфліктів. Це внутрішньо розколоті країни – відносно однорідні в культурному відношенні, але в яких немає згоди з питання про те, до якої саме цивілізації вони належать. Їхні уряди, як правило, хочуть примкнути до Заходу, але історія, культура і традиції цих країн нічого спільного з Заходом не мають.

Найбільш яскравим і типовим прикладом розколотої зсередини країни є Туреччина. Її керівництво зберігає вірність традиції Ататюрка. У той же час окремі елементи турецького суспільства підтримують відродження ісламських традицій. Понад те, тоді як політична еліта Туреччини вважає свою країну західним суспільством, політична еліта Заходу цього не визнає. Туреччину не приймають до ЄС, і справжня причина цього, за словами президента Озала, "у тому, що ми – мусульмани, а вони – християни, але вони це не говорять відкрито". У той же час крах СРСР відкрив перед Туреччиною унікальну можливість стати лідером тюркської цивілізації, яка відроджується, що охоплює сім країн на просторі від берегів Греції до Китаю.

Перешкоди, що постають на шляху приєднання незахідних країн до Заходу, відрізняються варіативністю за ступенем глибини і складності. Для країн Латинської Америки і Східної Європи вони не настільки вже й великі. Для православних країн колишнього Радянського Союзу набагато вагоміші ці перешкоди. Але найбільші труднощі постають перед мусульманськими, конфуціанськими, індуїстськими і буддистськими народами. Японії вдалося досягнути єдиної у своєму роді позиції асоційованого члена західного світу; у якихось відносинах вона входить у число західних країн, але, безсумнівно, відрізняється від них за своїми найважливішими вимірами. Ті країни, які з міркувань культури чи влади не хочуть або не можуть приєднатися до Заходу, конкурують з ним, нарощуючи власну економічну, військову і політичну міць. Вони досягають цього і шляхом внутрішнього розвитку, і шляхом співробітництва з іншими незахідними країнами. Найвідоміший приклад такого співробітництва – конфуціансько-ісламський блок, що склався як виклик західним інтересам, цінностям і силі.

Конфлікт між Заходом і конфуціансько-ісламськими державами значною мірою (хоча і не винятково) зосереджений навколо проблем ядерної, хімічної, біологічної зброї, балістичних ракет та інших складних засобів доставки такої зброї, а також систем керування, спостереження та інших електронних засобів враження цілей. Захід проголошує

принцип нерозповсюдження як загальну та обов'язкову норму, а договори про нерозповсюдження і контроль – засіб реалізації цієї норми. Передбачено систему різноманітних санкцій. Природно, що основна увага приділяється країнам, що налаштовані вороже до Заходу чи схильні до цього потенційно.

Зі своєї сторони незахідні країни відстоюють своє право здобувати, виробляти і розміщати будь-яку зброю, яку вони вважають необхідною для власної безпеки. Вони повною мірою засвоїли істину, висловлену міністром оборони Індії у відповідь на запитання про те, який урок він виніс із війни в Перській затоці: "Не зв'язуйтеся зі Сполученими Штатами, якщо у вас немає ядерної зброї". Таким чином, утворився конфуціанськоісламський військовий блок. Його мета – сприяти своїм членам у придбанні зброї, військових технологій, необхідних для створення противаги військовій силі Заходу. Чи буде він довговічним – невідомо. Між ісламсько-конфуціанськими країнами і Заходом розгортається новий виток гонки озброєнь. На попередньому етапі кожна сторона розробляла і виробляла зброю з метою досягти рівноваги чи переваги над іншою. Зараз же одна сторона розробляє і виробляє нові види зброї, а інша намагається обмежити і запобігти такому нарощуванню озброєнь, водночас скорочуючи власний військовий потенціал.

Стає очевидним зростання цивілізаційної самосвідомості. Саме конфлікт між цивілізаціями іде на зміну ідеологічним та іншим формам конфліктів як переважаюча форма глобального конфлікту. Міжнародні відносини, що історично були грою в рамках західної цивілізації, будуть дедалі більше девестернізуватися. Найбільш імовірним і небезпечним джерелом напруженості, потенційним джерелом світових воєн можуть стати збройні конфлікти між групами, що належать до різних цивілізацій.

Тема 2. Феномен міжнародного конфлікту у світовій політиці.

Міжнародні конфлікти в системі сучасних міжнародних відносин. Проблема наукового визначення міжнародного конфлікту. Суб'єкти міжнародного конфлікту. Характерні особливості міжнародного конфлікту. Міжнародна криза як специфічна форма міжнародного конфлікту. Зв'язок насилля та міжнародного конфлікту.

Тема 3. Типологізація, функції та методи дослідження міжнародних конфліктів.

Класифікація міжнародних конфліктів. Основні типи міжнародних конфліктів. Вплив особливостей структури біполярної системи міжнародних відносин на появу окремих типів міжнародних конфліктів. Вплив особливостей структури постбіполярної системи міжнародних відносин на появу окремих типів міжнародних конфліктів. Конструктивні да дистуктивні функції міжнародних конфліктів.

Тема 4. Структура і фази міжнародних конфліктів.

4.1. Фази міжнародного конфлікту.

4.2. Фази наростання міжнародної напруги.

4.3. Альтернативні варіанти розвитку міжнародної кризи

4.1. Фази міжнародного конфлікту.

Принцип історизму в підході до міжнародного конфлікту найбільш наочно розкривається саме у вивченні конкретних фаз його розвитку. Вони визначаються конкретними параметрами, що стосуються змін стану, мети і засобів учасників конфлікту, втягнення нових учасників, міжнародних умов. Кожна фаза має свій зміст і структуру. Якщо ми розглядаємо міжнародний конфлікт як процес, то розкриття його механізму – це,

по суті, аналіз його фаз. Поряд з цим поділ на фази практичної еволюції дає змогу побачити нові грані конфлікту та виявляє його тип.

На думку М. Капітоненка фазою конфлікту називається стан конфліктного процесу у визначений період часу. Поряд із цим, фази розвитку – це не абстрактні відрізки часу. Вони визначаються конкретними параметрами, що належать до змін стану, мети і засобів учасників конфлікту, масштабів та інтенсивності його розвитку, міжнародних умов та інших моментів. У тій чи іншій фазі практично може бути відсутньою та чи інша зазвичай характерна ознака. Міжнародний конфлікт, залежно від його природи і характеру, міжнародних умов, індивідуального розвитку, може проходити через різноманітні, у томі числі і нестандартні фази. Окремі фази – початкові, серединні або завершальні – можуть повністю випасти і створити прогалину в стандартному розвитку того чи іншого конфлікту. Інші ж можуть з'явитися. Фази конфлікту можуть зливатися одна з одною або, навпаки, розпадатися на дрібніші частини. Розвиток їх може йти від фази до фази по зростаючій, а може і йти до зниження на той чи інший час без досягнення наступних рівнів.

"Нормальний" розвиток фаз, що відповідає конкретноісторичному розвитку конфлікту починається із справжньої основи та передісторії конфлікту – економічних, політичних та інших протиріч, на ґрунті яких виник і розвинувся конфлікт. Безумовно, ці протиріччя не слід вважати якоюсь однією початковою фазою конфлікту. Вони наявні протягом усього конфлікту. В. Жмуркін і В. Примаков виділяють шість фаз міжнародного конфлікту.

Першою фазою, очевидно, слід вважати сформовані на основі певних економічних та політичних інтересів, що зіткнулися на міжнародній арені, політичне і відповідне йому економічне, ідеологічне і міжнародно-правове, дипломатичне ставлення сторін з приводу цього протиріччя або групи протиріч, висловлене в більш-менш конфліктній формі.

Другою фазою конфлікту є визначення мети, стратегії і форм боротьби сторін для розв'язання наявних протиріч з урахуванням внутрішньої і міжнародної ситуації, потенціалу і можливостей застосування мирних і немирних засобів. Цьому відповідає система взаємних практичних дій, що мають характер боротьби і співпраці з метою розв'язання протиріч в інтересах кожної із сторін або на основі компромісу між ними.

Третя фаза пов'язана з втягненням у тій чи іншій формі в боротьбу безпосередньо конфліктуючих сторін інших держав індивідуально, через блоки і договори або через ООН, з ускладненням системи політичних, а також економічних, ідеологічних, міжнародно-правових, дипломатичних та інших відносин усіх прямих і дотичних сторін у конфлікті.

Четверта фаза – наростання боротьби до найбільш гострого політичного рівня – міжнародно-політичної кризи, яка може охоплювати відносини безпосередніх учасників, держав цього регіону, держав різних регіонів, великих світових держав, міжнародних організацій і, нарешті, стати світовим конфліктом за своїм характером і наслідками.

П'ята фаза розвитку конфлікту означає свідомий, що випливає з мети і стратегії, перехід однієї із сторін до практичного застосування воєнної сили з демонстративною метою або в обмежених масштабах з метою змусити іншу сторону до задоволення своїх інтересів.

Шоста фаза – міжнародний збройний конфлікт, що починається з обмеженого і здатний розвинутися до більш високих рівнів збройної боротьби з можливим втягненням союзників з однієї або двох сторін, великих світових держав, або без цього.

На будь-якій з цих фаз може початись альтернативний, не ескалуючий, а деескалуючий хід розвитку, що втілюється в фазі мирного зондування і перемир'я в збройних діях, переговорів про послаблення або обмеження конфлікту. Така фаза альтернативного розвитку може означати ослаблення, заморожування або взагалі припинення конфлікту на основі компромісу між сторонами. Але від такої фази можливий перехід до нового циклу напруги.

Міжнародний конфлікт проходить через різні, у т. ч. і нестандартні фази. У тій чи іншій фазі може бути відсутньою одна або кілька притаманних їй ознак. Деякі фази –

початкові, серединні чи заключні можуть випасти. Інші, несподівані, можуть з'являтись, деформуючи звичну картину. Фази можуть зливатися чи розпадатися на дрібніші частини. Можуть розвиватися як по висхідній, так і по низхідній.

Проблема дослідження особливостей перебігу та якісно відмінних фаз міжнародних конфліктів загалом вписується у відсутність єдиного розуміння меж конфлікту, тобто чіткого визначення моменту його початку і завершення. Питання, що саме вважати конфліктом – власне момент початку активних конфронтативних дій чи процес загострення відносин між ними – не є риторичним і вимагає додаткової уваги. Проблема розуміння внутрішньої структури конфлікту як суспільного явища становить значний науковий інтерес та досить часто аналізується у сучасній конфліктології.

Російський конфліктолог М. Лебедєва пропонує варіантну модель розвитку конфлікту, що ґрунтується на ідеї послідовного вибору сторонами стратегії, підходу до розв'язання суперечності, методу і способу дій. На її думку, конфлікт є ступінчастим явищем, почергові стадії якого стають можливими через прийняття відповідних рішень конфліктуючими сторонами. Характер конфлікту випливає зі стратегії, обраної сторонами, оскільки усі їх дії логічно продовжують і деталізують спосіб поведінки в критичній ситуації. Коли у поведінці сторін превалює стратегія пошуку компромісу і взаємні рішення, вони мають значні шанси на порозуміння, але здійснення ними односторонніх кроків об'єктивно загострює ситуацію та радикалізує їх позиції. Кожна наступна жорстка дія сторін призводить до поглиблення кризи у відносинах між ними і підвищує ризик збройного зіткнення.

З огляду на ці міркування російський дослідник Р. Сєтов вважає, що "для розуміння конфлікту доцільно вибудувати шкалу, що комбінує час та інтенсивність". Він запропонував досить оригінальну модель, що відображає три фази міжнародного конфлікту: латентну, кризову та воєнну.

Комбінація часових проміжків між окремими фазами виглядає довільною для кожного конкретного конфлікту, а повний його час, визначений автором, становить 10 одиниць (100 %). Виходячи з діалектичного розуміння конфлікту як якісно нової ситуації в міжнародних відносинах, що виникла через кількісне нагромадження взаємно спрямованих ворожих дій, треба визначати його межі в проміжку від виникнення протиріччя між двома учасниками міжнародних відносин та пов'язаного з ним протистояння до його остаточного розв'язання тим чи іншим способом. Якщо розглядати міжнародний конфлікт окремо, абстрагуючись від усіх процесів міжнародних відносин, поза його межами, то цілком очевидно, що він має періоди кількісних змін, які в разі досягнення ними певного критичного рівня, призводять до якісно нової ситуації між ворогуючими сторонами. Власне періоди між різними ситуаціями конфлікту слід називати його фазами.

4.2. Фази наростання міжнародної напруги

Фаза визначається власними структурними особливостями і є відносно самостійною системою, пов'язаною із змістом та природою конфлікту в цілому. Перехід між фазами конфлікту відбувається по-різному, але цей момент завжди характеризується зростанням імовірності кризи у відносинах, якісною зміною протистояння. Залежно від форми й типу конфлікту переходи між фазами можуть бути або дискретними, помітними, стрибкоподібними, або ж прихованими, майже непомітними.

Динаміку будь-якого конфлікту можна показати за допомогою критеріїв часу та напруженості дій і протидій ворогуючих сторін (чи масштабів протиборства, які прямо пов'язані з напруженістю). Отже, з метою визначення конфлікту як динамічного явища та характеристики його найважливіших фаз доцільно розглянути його як абстрактно-логічну модель у вигляді графіка їх динаміки. Вертикальну та горизонтальну вісь графіка означено абстрактними показниками відповідно до масштабів (напруженості) та тривалості.

Конфлікт може розвиватися у двох основних варіантах, які умовно можна назвати класичним (конфронтаційним) та компромісним.

Класичний варіант розвитку передбачає силове розв'язання, що лежить в основі стосунків між ворогуючими сторонами та характеризується загостренням відносин між ними, близький до максимального. Такий розвиток подій має три фази: загострення, ескалація, деескалація. Тобто відбувається повний хід подій, від появи суперечності до її розв'язання, включаючи боротьбу між учасниками міжнародних відносин, яка у міру залучення в неї ресурсів до максимально можливого обсягу загострюється, а після його досягнення поступово загасає.

Компромісний варіант, на відміну від попереднього, не має силового характеру, оскільки в такій ситуації фаза загострення, досягаючи значення, близького до максимального, не розвивається в напрямку дальшої конфронтації, а в точці, в якій ще можливий компроміс між сторонами, продовжується шляхом т. зв. розрядки (наприклад, у 70-х роках XX ст. у стосунках між США та СРСР). Обидві сторони, доходячи у своїх стосунках до точки, за якою може бути застосована сила і повернення до попередньої ситуації неможливе, відмовляються від перспективи силового з'ясування стосунків між собою і розв'язують протиріччя компромісним шляхом.

Такий варіант розв'язання суперечності між учасниками міжнародних відносин передбачає досягнення згоди між ними, зокрема і шляхом взаємних поступок, що частково задовольняє інтереси обох сторін та в ідеальному випадку визначає несилове розв'язання конфлікту. Інакше існує ймовірність нетривалого зниження напруженості в міжнародних відносинах, а це, якщо суперечності не вичерпалися, інколи призводить до рецидиву конфлікту, як зрештою і сталося з процесом розрядки у 70-х роках минулого століття. У такому варіанті розвитку конфлікту маємо дві фази: загострення та розрядки (яку можна розглядати як аналог деескалації), що не змінює суті конфлікту, а лише позбавляє його силового змісту.

Загалом, розглядаючи повний хід конфлікту, тобто його класичний варіант, слід докладно охарактеризувати його три основн і фази: загострення, ескалацію та деескалацію.

Однак – це конфлікт у чистому вигляді. Йому передують латентна (нульова) фаза та ініціація (початок).

Латентна фаза міжнародного конфлікту характеризується наявністю прихованих протиріч об'єктивно-суб'єктивного характеру. Це означає, що між його сторонами протиріччя не лише існують, а й усвідомлюються ними, але таке усвідомлення є неповним. Виникнення конфлікту вкладається в традиційну схему "протиріччя – інтерес (усвідомлене протиріччя) – ціль". Протиріччя трансформуються в інтереси сторін, які визначають їхні цілі. Латентна фаза конфлікту характеризується перебуванням сторін на одному з етапів шляху до визначення власних цілей. Одночасне досягнення останніх сторонами неможливе – цього достатньо для діагностування конфлікту в латентній фазі.

У той же час ряд обставин стримує сторони від загострення відносин. Цими обставинами можуть бути: низька цінність об'єкта конфлікту, відсутність інформації щодо шляхів його використання, внутрішній опір, неузгодженість у процесах прийняття рішень, високий рівень невизначеності. Для латентної фази конфлікту часто характерним є зовнішнє враження стабільності та порядку, відсутності будь-яких конфліктів або підстав для них. Накопичення конфліктів у латентній фазі є небезпечним для системи міжнародних відносин і може свідчити про кризу її механізмів попередження або розв'язання протиріч.

Причини прихованого зростання конфліктогенного потенціалу полягають насамперед у невизначеності, розмитості, комплексності його об'єкта, внаслідок чого сторони не усвідомлюють чітко, з якого приводу між ними йде боротьба. На відміну від традиційних територіальних конфліктів минулого, позбавлених такої проблеми, об'єкти сучасних міжнародних конфліктів надзвичайно складні.

Іншими причинами, що штучно тримають конфлікт у латентній фазі, можуть бути спроби відсунути його замість вирішення, коли про гострі протиріччя тимчасово "забувають" або встановлюють силовий бар'єр на шляху їх розв'язання. Крім того, латентними часто бувають конфлікти, що періодично повторюються, так звані конфлікти

історичної пам'яті. Вони відбуваються між тими самими суб'єктами періодично, однак так ніколи ефективно і не вирішуються.

Конфлікт у латентній фазі ще не інституціалізований: тобто його сторони досі не створили засобів та інституцій для участі в конфлікті; не визначили за стратегічну ціль перемогу в ньому; структура конфлікту, яка потім визначатиме поведінку суб'єктів, ще не сформувалася. За таких умов існують додаткові можливості для раннього врегулювання або попередження конфлікту, спрямування його в русло ефективних міжнародних процедур. Весь комплекс таких можливостей охоплюється сучасною поширеною концепцією превентивної дипломатії, покликаної розв'язувати міжнародні конфлікти в латентній фазі.

Ефективність превентивної дипломатії та інших профілактичних інструментів не завжди висока, свідченням чого є велика кількість як абсолютна, так і відносна, конфліктів, що досягають у сучасному світі другої фази – фази **ініціації**. В цій фазі протиріччя між сторонами стають повною мірою усвідомленими і набувають системоутворювальних ознак. Це означає, що проблеми, сфокусовані в центрі розвитку конфлікту, набувають резонансу, привертають увагу суспільства, підпорядковують власній логіці функціонування окремих сфер або суспільного життя в цілому. Разом із зростанням усвідомлення цих проблем та можливих шляхів їх вирішення виокремлюються політичні та інші цілі і стають зрозумілішими можливі засоби їх досягнення. В процесі прийняття рішень відбувається важливий вибір на користь протистояння після осмислення співвідношення можливих здобутків і втрат. Тоді ж визначається, як правило, сторона – ініціатор конфлікту. Відкритий конфлікт може також відповідати інтересам кількох сторін одночасно, причому іноді здається парадоксальним чином. І все ж розрахунки очікуваних здобутків та втрат можуть підштовхувати антагоністів до конфлікту одночасно, навіть у конфліктах з нульовою сумою, де двох переможців бути не може. Переважно, це є результатом оптимістичних переоцінок власних можливостей або неповної інформації; неправильного трактування фактора часу або відсутності впевненості в намірах супротивника. Для міжнародних конфліктів такий "спусковий гачок", що швидко переводить їх у відкриту фазу, є доволі поширеним.

У цій фазі відбувається поляризація суспільства, її легко помітити за частим протиставленням "ми–вони". Особливо загрозливим цей процес стає в так званих слабких державах, нестабільних або розшарованих суспільствах. Політичні системи таких країн швидко стають заручниками мілітаристської, войовничої або націоналістичної риторики, внаслідок чого ефективне врегулювання конфлікту на цій стадії стає неефективним або неможливим. Конфлікт стрімко переходить у фазу ескалації.

Фаза загострення (криза) для кожного конфлікту є початковою, розвиваючись від часу появи усвідомленого протиріччя між учасниками міжнародних відносин до початку активних силових дій. Поява протиріччя пов'язана з тим, що два учасники (чи дві їх коаліції) усвідомлюють неможливість одночасного задоволення своїх інтересів повністю. Власне таку ситуацію можна розглядати як початок конфлікту, де гострота у стосунках між гіпотетичними сторонами конфлікту *А* і *Б* мінімальна, але спостерігається тенденція до зростання через намагання сторін реалізувати власні інтереси та одночасно елімінувати в цьому процесі участь одна одної. У цій фазі створюється ситуація, коли кожна дія *А* звужує можливості *В,* і, навпаки, що є прямою причиною зростання напруженості у стосунках між ними. У міру того як розвивається цей процес, який можна охарактеризувати як ланцюг дій і протидій між *А* і *В,* паралельно знижується можливість досягнення компромісу, а натомість зростає ймовірність використання сили з метою примусу одного з учасників до відмови від реалізації власних інтересів. Досягнення рівня загострення, близького до максимуму (тобто критичного), примушує обидві конфліктуючі сторони, усвідомлюючи можливість близького зіткнення, прийняти одне з трьох принципових рішень: поступитися, піти на загострення, спробувати шукати компромісне розв'язання протиріччя (тобто діяти за іншим варіантом розвитку конфлікту). Прийняття одного із рішень пов'язане, як доводить Р. Гилпін, із калькуляцією кожною з конфліктуючих сторін власних можливостей

із можливостями протилежної сторони, ймовірності успіху чи невдачі, затрат і надбань у результаті застосування сили або відмови від цього.

На думку Р. Лєбова, міжнародними кризами можна вважати ситуації, коли влада ряду держав вважає, що існує істотна загроза їх стратегічним інтересам, а прийняття будь-яких рішень може призвести до збройного конфлікту. Кризи мають неоднаковий характер і завжди відрізняються між собою тими політичними цілями, які ставлять перед собою ворогуючі сторони.

Згідно з цим критерієм, кризи можуть відбуватися як:

а) логічний початок збройного зіткнення, що випливає із несумісності стратегічних інтересів сторін;

б) претекст до збройного нападу на територію іншої держави відповідно до попередньо прийнятих рішень;

в) симуляція однієї зі сторін з метою силового тиску на протилежну сторону;

г) симуляція однієї зі сторін, щоб створити враження про свою готовність до війни та змусити супротивну сторону до позиційних поступок.

Рішення поступитися в ситуації конфлікту або розв'язання протиріччя компромісним шляхом є передумовою розрядки напруженості у стосунках сторін. Однак ситуація односторонньої відмови від конфронтації може спричинити також і вкрай негативні наслідки для учасника міжнародних відносин. У 1938 р. Чехословаччина відмовилася від власного суверенітету над Судетською областю, що послабило напруженість у її стосунках з Німеччиною, хоча і не врятувало від пов ної втрати власного суверенітету. Тобто, застосування у конфлікті відомого принципу "земля за мир" не завжди сприяє націон альній безпеці та стабільності в міжнародних відносинах. І навпаки, рішення відстоювати власні інтереси, за аналогічної позиції сторони протистояння, доводить напруженість до максимально можливого значення, при якому розпочинаються силові дії. Безкомпромісна позиція у відстоюванні власного суверенітету Сербії у 1914 р., Польщі у 1939 р. призвела до вибуху конфлікту, в якому вони не змогли захистити свої країни від окупації сильнішими супротивниками.

Фаза ескалації є якісним, стрибкоподібним продовженням попереднього загострення відносин між сторонами, несилове розв'язання спору між якими стає неможливим. Характеризуючи цю фазу, Джефрі Рубін, Дін Пруйт та Сунг Хе Кім підкреслюють, що поняття ***ескалація*** має два близьких значення. З одного боку, вона може означати застосування щораз жорсткішої тактики, коли один з учасників конфлікту постійно збільшує тиск на іншого учасника. З іншого боку, цей термін може означати посилення напруженості конфлікту в цілому.

Уряд кожної із потенційно конфліктуючих сторін, вирішуючи питання про застосування сили, як визначав Р. Гилпін, вдається до калькуляції своїх можливостей з можливостями протилежної сторони. У випадку усвідомлення ним своєї переваги у критичній ситуації, застосування сили стає майже неминучим. Тобто наприкінці кризи силове розв'язання спору для сильнішої сторони значно привабливіше, ніж пошук компромісу та політичне маневрування. Виникає ситуація, про яку Карл фон Клаузевіц писав, що "між двома народами, двома державами може виявитись така натягнутість відносин, в них може накопичитися така сума ворожих елементів, що зовсім незначний сам по собі привід викличе напруження, яке значно перевищить значимість цього приводу і викличе справжній вибух"*.

Зрозуміло, що застосування сили висновується з глибоких протиріч між учасниками міжнародних відносин, але воно здійснюється після знаходження однією зі сторін так званого casus belli, тобто приводу до силового розв'язання суперечності. Події розгортаються за наперед прийнятими рішеннями, а привід у такій ситуації є похідним від загальної лінії поведінки учасника міжнародних відносин. Реакція на одні й ті самі дії сторін до початку конфлікту і на момент крайнього загострення відносин, за невеликим

винятком, принципово різна. На момент переходу до активних силових дій будь-яка обставина двосторонніх відносин може бути використана як casus belli. На практиці це поняття переважно вживається в розумінні приводу до застосування збройної сили, хоча воно цілком придатне до означення ситуації вжиття сили будь-яким учасником міжнародних відносин.

Як casus belli конфронтуючими сторонами можуть бути використані:

а) політичні рішення конфронтаційного характеру, напри-

клад, одностороннє розширення Канадою власної економічної зони в Атлантиці, введення США режиму ембарго на торгівлю з Кубою, вислання ряду радянських дипломатичних працівників з Великобританії у кінці 80-х років XX ст. Такі дії спонукають до контрдій уряди країн, яких вони стосуються, що призводить до ескалації конфлікту;

б) випадковий інцидент, через який одна зі сторін за учас-

ті іншої зазнала людських жертв, матеріальних чи моральних збитків. Інцидентом можуть стати несанкціоновані збройні сутички, терористичні акти, випадкові чи навмисні обстріли території суміжних держав тощо;

в) провокація, тобто подія зумовлена навмисними діями од-

нієї зі сторін, через які інша змушена вдаватися до силових дій у відповідь, що дає змогу виставити її ініціатором конфлікту, як, наприклад, під час гляйвіцького інциденту на кордоні між Польщею та Німеччиною або тонкінського, що започаткував збройне втручання США у В'єтнамі;

г) інсинуація, тобто штучне створення однією зі сторін си-

туації інциденту щодо самої себе, яка не пов'язана з будь-якою шкодою для неї (тобто вигадки), причому у гіпотетичних наслідках такої ситуації звинувачується протилежна сторона. Такий casus belli найнебезпечніший, позаяк навіть за умови, коли пасивно конфліктуюча сторона намагається уникнути конфлікту, використання такого засобу все одно робить його неминучим. Така ситуація сталася у 1914 р., коли Франція, щоб не дати втягнути себе у війну, відвела свої війська від кордону. Однак німецька сторона звинуватила її в тому, що нібито французький літак скинув бомбу над німецьким містечком неподалік кордону, що спровокувало початок воєнних дій.

Фаза ескалації розпочинається моментом застосування сили та завершується її максимально можливим використанням, тобто кульмінацією конфлікту. Ескалація є сталою трансформацією зовнішньополітичної ситуації за шістьма основними параметрами:

За засобами боротьби між сторонами конфлікту, коли у фазі ескалації ситуація змінюється у напрямку застосування жорсткіших способів протиборства.

За масштабами протиборства, оскільки сторони збільшують обсяг ресурсів залучених у конфліктні дії, як і географічні межі зіткнення між ними.

За об'єктами спору у фазі ескалації спостерігається розширення кола питань, у яких сторони притримуються непримиренних позицій, а окрім того, ці протиріччя мають тенденцію до узагальнення і поступової трансформації суперництва між ними, аж до повного взаємного несприйняття.

За прагненнями сторін їх позиція трансформується від визнання необхідності досягнути певного результату до спрямованості на нанесення максимально можливої шкоди противнику і його виснаження.

За свідомістю осіб, що керують діями сторін. У цій фазі послідовно трансформується свідомість політичних лідерів держав. Йдеться про сприйняття цими особами мети конфліктних дій, яке на початку фази вирізняється егоїстичністю чи суперництвом, а наприкінці ескалації – антагоністичністю.

За кількістю учасників ескалація відзначається постійним зростанням кількості осіб і держав, задіяних у конфлікті. Кожна із конфліктуючих сторін намагається залучити на свій бік союзників, а треті держави можуть втручатися на стороні однієї з них.

Фаза ескалації, починаючи зі взаємних активних силових дій сторін і до її завершення, характеризується постійним зростанням масштабів боротьби (зокрема і

географічних), інтенсивним залученням найрізноманітніших засобів та ресурсів, спрямованих на посилення ворожих дій. Цей процес має двосторонньо спрямований характер, тобто розмах боротьби прямує до максимально можливого значення, її критичне загострення є вирішальним для всього конфлікту та служить основою його переходу в іншу якість.

Ескалація характеризується збільшенням питомої ваги об'єктів конфлікту в системі зовнішньополітичних пріоритетів, орієнтацією суспільства на важливість перемоги в конфлікті та його інституціоналізацією. Крім того, сторони вносять корективи до власних стратегій, нарощуючи ступінь сво єї готовності до використання насильства. Фаза ескалації, сумновідома як початковий етап багатьох війн, є вирішальною для майбутнього конфлікту, а саме – для визначення його форм, методів та шляхів розв'язання.

В ході ескалації конфлікту сторони переглядають свої цілі, сформульовані на початковому етапі. Як правило, такий перегляд відбувається в бік нарощення, що диктується намаганням послабити опонента, від якого у фазі ескалації очікують більш ворожої поведінки. Через це досі наявні можливості для порозуміння відтепер не розглядаються, а попередні варіанти розподілу об'єкта конфлікту відкидаються. Конфлікт загострюється внаслідок скорочення можливостей задоволення інтересів усіх сторін щодо існуючого об'єктного поля.

У цій фазі сторони конфлікту активно шукають зовнішньої та внутрішньої підтримки. Відбувається мобілізація суспільства й обґрунтування позицій та цілей, активізується пропаганда, вибудовується інформаційне забезпечення конфлікту. Міжнародні конфлікти в фазі ескалації характеризуються пошуком союзників. Ними можуть бути і партнери з коал ції, і міжнародні організації, "суспільна думка", організації колективної безпеки тощо. Зазвичай відбувається апеляція до міжнародно-правових норм та принципів, принаймні з боку деяких сторін конфлікту. В цій фазі часто внутрішні конфлікти інтернаціоналізуються, локальні – виходять за власні межі, а регіональне протистояння набуває глобальних ознак. Ескалація конфлікту означена переглядом сторонами своїх стратегій. При цьому вони більш схильні до одностороннього використання власних конкурентних переваг проти вразливих місць опонента, що призводить до подальшого розширення об'єктного поля конфлікту. Зміни у стратегіях сторін виявляються також у зростанні їхньої готовності до використання насильства, формами якого можуть виступати як епізодичні незначні провокації, так і систематичне погрожування або застосування сили. Перехід "порогу насильства" сторонами конфлікту має значний психологічний вплив, провокуючи на постійне нарощування обсягів його застосування. "Спіраль насильства", що формується таким чином, зруйнувати дуже важко.

Застосування насильства у фазі ескалації не усуває причин конфлікту і сприяє його інституціалізації. Цим терміном позначається формування сталих форм конфліктної взаємодії, фіксування сприйняття сторонами одна одної як супротивників, визначення методів боротьби та її меж, формування специфічних інституцій, до яких сторони вдаються впродовж конфлікту.

4.3. Альтернативні варіанти розвитку міжнародної кризи

У подальшому можливі альтернативні варіанти розвитку ситуації – переростання кризи у воєнний конфлікт або її деескалація.

Фаза ескалації конфлікту є найнебезпечнішим викликом: йдетьс я про розширення географічних кордонів конфлікту та зміну стратегії сторін із залученням насильницьких форм впливу. Якщо конфлікт не врегулювати в цій фазі, що вдається зробити надзвичайно рідко, він переходить у фазу інституціалізації, яку ми можемо розглядати і окремою фазою, і проміжним етапом.

Інституціалізація конфлікту характеризується збереженням його основних параметрів, тривалим, відкритим протистоянням. У цій фазі сторони існують в умовах конфлікту, за його вимогами та підпорядковують життя суспільства цілям, яких прагнуть досягти в конфлікті. Протистояння сторін стабілізується, набуває сталих рис. Змінюватися

можуть окремі елементи конфлікту, проте сам він, як система відносин, залишається незмінним. Інституціалізоване протистояння може тривати і декілька днів, і кілька десятиліть або століть.

У цій стадії конфлікту використання насильства стає нормою, обмеження слабшають або і зовсім зникають. Зростають перешкоди на шляху взаємного порозуміння сторін, зменшується довіра, дедалі очевиднішими стають намагання приховати свої слабкі сторони та небажання внаслідок цього йти на компроміси, посилюється впевненість у тому, що ресурси, затрачені на продовження конфлікту, є меншими, ніж можливі втрати внаслідок неприйнятного врегулювання. Залежно від типу конфлікту така трансформація може відбуватися швидко або повільно. Наприклад, для територіальних конфліктів характерним є швидка інституціалізація конфлікту, для економічних – повільніша. Крім змін у відносинах суб'єктів між собою, в цій фазі відбувається і формування реакції середовища конфлікту на його існування. Проявляється реакція потенційних союзників та зацікавлених сторін, частина з яких може втягнутися в конфлікт.

Фаза інституціалізації та стабілізації конфлікту є важливим етапом для його розвитку і подальшого врегулювання. Саме в цій стадії сторони випробовують всі наявні засоби для завершення конфлікту на свою користь, і лише якщо ті виявляються неефективними, виникає готовність до деескалації та врегулювання.

Фаза деескалації є останньою та кінцевою для будь-якого конфлікту, тобто він прямує від найбільш можливого розмаху боротьби до поступового загасання. Вона розпочинається у точці кульмінації, коли сторони конфлікту вичерпують необхідні для боротьби ресурси, боротьба не дає до очікуваних результатів, втрачається соціальна підтримка дій уряду, витрати на продовження боротьби неприпустимо зростають.

У цій фазі можливі два варіанти розвитку конфлікту. У першому випадку результатом боротьби стає знесилення однієї зі сторін, яка при цьому змушена поступатися на користь сильнішої. Тобто протиріччя розв'язується на користь сторони, яка зуміла дієво вплинути на протилежну, змусивши її до певних дій чи бездіяльності, або завдати поразки. У другому випадку знесилення конфліктуючих сторін призводить до зниження рівня протиборства, а отже, і до загасання конфлікту. Така ситуація змушує обидві сторони шукати компромісне рішення або просто зафіксувати статус-кво на певному рівні напруженості відносин.

Неостаточне розв'язання суперечності, що спричинила конфлікт або зафіксувала певний рівень напруженості у стосунках між конфліктуючими сторонами, є основою для повторної ескалації конфлікту. Власне такі конфлікти мають затяжний характер, періодично загасаючи, вони знову вибухають з новою силою.

Повне припинення конфліктів можливе лише тоді, коли суперечність, що зумовила його виникнення, у той чи інший спосіб розв'язана. Деескалація конфлікту багато в чому є протилежною за проявами до його ескалації, її передумовами виступають взаємне виснаження сторін та усвідомлення ними неможливості перемогти в конфлікті на підставі односторонніх дій. Такий раціональний висновок робить затягування конфлікту невигідним. Отже, оцінка стратегічних перспектив, порівняно із фазою інституціалізації, змінюється. Сторони конфлікту, що доходять такого висновку, перелаштовуються на досягнення двох рівнозначних цілей: зниження рівня напруги в конфлікті та забезпечення мінімального гарантованого рівня власної безпеки (у конфліктах, опосередковано пов'язаних з безпекою, – захист мінімально прийнятних результатів конфлікту).

Передумовами деескалації конфлікту можуть стати як усвідомлення сторонами безперспективності подальшого протистояння, так і зміна співвідношення сил між ними впродовж конфлікту, внаслідок чого відкриваються перспективи швидкої перемоги одного із суб'єктів. У конфлікт можуть також втрутитися інші учасники, змінивши або співвідношення сил, або процедури й шляхи розподілу об'єкта конфлікту. Іноді конфлікт вбирає в себе декілька послідовних змін фаз деескалації та ескалації, коли досягнуті домовленості порушуються, а хистка взаємна довіра руйнується внаслідок односторонніх

дій. Віднайдення механізмів підтримання довгострокової стабільності та гарантування сторонам мінімального рівня захищеності їхніх інтересів – важливе завдання на стадії деескалації конфлікту.

Основною проблемою в процесі деескалації для сторін конфлікту є її сутнісні загрози: адже в ході конфлікту сторона, що послаблює власні позиції, ризикує програти, а без такого послаблення деескалації бути не може. В цьому можна пересвідчитися на прикладах уже згадуваної дилеми безпеки або в теоретико-ігровому варіанті відомої стратегічної гри – "дилема в'язня". І в одному, і в іншому випадках стратегічна невизначеність не дає сторонам змоги обирати стратегії співробітництва. З цієї причини деескалація – це послідовність дуже обмежених поступок, основна мета яких продемонструвати готовність до зміни позиції.

Разом із позиціями змінюється і сприйняття сторонами самого конфлікту, що видається для них спільною проблемою. Ця проблема вимагає вирішення, а щоб її вирішити, сторонам необхідно стати партнерами. Партнерство в цьому разі означає визнання легітимності та обґрунтованості вимог одна одної та пошук спільних стратегій, спрямованих на вироблення компромісного рішення. Конфлікти, в яких об'єктне поле піддається розширенню та розподілу, проходять стадію деескалації швидше.

Успішна деескалація переводить конфлікт у стадію **врегулювання**. Врегулювання конфлікту передбачає зближення позицій сторін та зняття найгостріших протиріч у відносинах між ними. Врегулювання може бути частковим, спрямованим лише на найочевидніші прояви конфлікту. В ньому закладено потенціал внесення коректив у сприйняття сторонами об'єкта конфлікту та одна одної, внаслідок чого досягається компроміс. Останній може бути і постійним, і тимчасовим. Надійність і тривалість компромісу залежать від переговорної техніки сторін, яка впливає на розподіл цінностей, що лежать в основі конфлікту. Компроміс, який залишає у всіх сторін враження, що вони отримали достатню частину, є ідеальною метою врегулювання конфлікту. В деяких ситуаціях такого компромісу досягти надзвичайно складно, особливо в конфліктах міжнародних. Коли об'єктом є безпека, важко задовольнитися мінімумом і бути впевненим у достатності досягнутого. Звідси, досягнення компромісу і зняття гострих протиріч стосовно деяких аспектів конфлікту не гарантує, що відносини між сторонами не повернуться до латентної конфліктної фази.

Надати такі гарантії може розв'язання конфлікту – комплексне і повне усунення його причин, яке має відповідати певним вимогам.

Зняття протиріччя стосовно об'єкта конфлікту. Йдеться про "зникнення" причини конфлікту або коли втрачається значимість причини. Зазвичай це відбувається внаслідок розподілу об'єкта конфлікту, причому такого розподілу, який хоча б мінімально відповідає уявленням про справедливість усіх його суб'єктів. В іншому разі причина конфлікту може зникнути лише разом із однією або кількома його сторонами. Таким чином, вичерпаність протиріччя передбачає згоду сторін із результатом конфлікту та пристосування його до своїх систем цінностей.

Здатність сторін до підтримання та самостійного налагодження нових відносин. Врегулювання конфлікту можна вважати ефективним, якщо процес не потребує постійного або тривалого зовнішнього втручання для попередження нової ескалації.

Інноваційність розв'язання конфлікту. Знайдений компроміс має забезпечувати встановлення нових відносин між сторонами, коли зникають підстави для рецидиву конфлікту. Рішення, які не виконують таких функцій, є лише тимчасовими заходами, яким під силу повернути конфлікт до латентної фази, але не попередити загострення старих протиріч. Ефективне управління конфліктами має пропонувати інноваційні рішення.

Розв'язання міжнародного конфлікту – тривалий процес, який переважно вимагає одночасного комплексного втілення сформульованих вимог. На практиці лише обмежене коло конфліктів піддається такому врегулюванню, найчастіше у тих випадках, коли попередній розвиток конфлікту вже змінив структуру відносин, значно послабивши його

сторони. Але таке, “природне”, вирішення подеколи стає неприйнятним, оскільки чітко виявляє дисфункції конфлікту, його негативні, руйнівні особливості. Тому світове співтовариство, окремі держави та міжнародні організації шукають засобів ефективного втручання в перебіг конфліктів, сприяючи їх врегулюванню. Часом таке втручання стає предметом дискусій, оскільки, розв’язуючи один конфлікт, може містити небезпеку створення нового. Врегулювання міжнародних конфліктів багато в чому залишається питанням, яке вирішується шляхом “проб та помилок”.

У разі успішного розв’язання конфлікт переходить у завершальну фазу – **постконфліктного будівництва та примирення**. Як правило, ці два основні елементи і є змістом цієї фази Постконфліктне будівництво стосується насамперед розбудови інституцій та процедур, що регулюватимуть відносини сторін після завершення конфлікту. Примирення має на меті заходи відновлення довіри, зниження порога ворожості та ін. Часто формальним кроком постконфліктного будівництва виступає укладання мирної угоди. Але мирні угоди в історії міжнародних відносин у багатьох випадках забезпечували лише перемир’я, але аж ніяк не стабільний і тривалий мир. Натомість сторони припиняли боротьбу внаслідок виснаження, зберігаючи як високий рівень недовіри одна до одної, так і готовність поновити конфлікт за першої зручної нагоди. Таке розв’язання, безумовно, не можна вважати інноваційним та ефективним.

Повноцінне постконфліктне будівництво передбачає зміни структури конфлікту, які охоплюють:

- визнання сторонами взаємної відповідальності в кон-флікті, включно до відповідальності за його розв’язання та форми;
- готовність сторін до подолання негативних наслідків конфлікту та виправлення здійснених помилок. Для їх встановлення необхідні спеціальні процедури, як-то: суди, трибунали, допомога посередників тощо;
- зміни в сферах, що породили конфлікт, віднайдення нових форм взаємодії та розподілу цінностей, які є предметом інтересу всіх сторін конфлікту;
- перебудову старих та за необхідності запровадження нових інституцій підтримки відносин між сторонами.

Процес примирення між сторонами конфлікту є невіддільним атрибутом його розв’язання. Якщо постконфліктне будівництво здебільшого спрямоване на відновлення політичних, економічних, соціальних інституцій, функцій і процесів, то примирення стосується вдосконалення заходів зміцнення довіри між сторонами конфлікту, а інколи – навіть встановлення такої довіри, мінімізації історичної ворожнечі чи руйнації ворожих стереотипів. Апелюючи до історичного досвіду, примирення вимагає зміни його трактування сторонами, відмови від давніх претензій, визнання нових реалій або обставин. Актуальність думки, що конфлікт існує насамперед у свідомості його суб’єктів, безпосередньо підтверджується в процесі примирення.

Визначення фаз міжнародного конфлікту є методологічним прийомом. Для зручності сприйняття безліч фактів та подій, пов’язаних із конфліктом, групуються та систематизуються як порівняно самостійні підсистеми. Це – швидше особливості нашого сприйняття, а не атрибути самого конфлікту. Існують конфлікти, які не знають деяких фаз. Але більшість з них все-таки розвивається за традиційним алгоритмом. Послідовно переходячи фази свого розвитку, конфлікт змінюється. Трансформуються інтереси сторін, об’єкт конфлікту, реакція зовнішнього середовища. Самі суб’єкти конфлікту також можуть змінюватися. Кожна фаза конфлікту, навіть загрозлива фаза ескалації, надає специфічних можливостей для спрямування його в конструктивне русло. Разом із тим кожна фаза несе в собі виклики, нейтралізувати які учасники конфлікту можуть не завжди.

Тема 5. Сфери розгортання міжнародних конфліктів.

Конфлікт і криза у міжнародних відносинах. Класифікація міжнародних криз. Міжнародні економічні конфлікти. Міжнародні енергетичні конфлікти. Міжнародні політичні конфлікти. Міжнародні релігійні конфлікти. Міжнаціональні конфлікти.

Тема 6. Аналіз міжнародних конфліктів.

Основні рівні аналізу міжнародних конфліктів. Теорія силової рівноваги в аналізі міжнародних конфліктів. Теорії гегемоністичної стабільності та перетікання силових ресурсів.

Тема 7. Управління міжнародними конфліктами.

Інститут розв'язання міжнародних суперечок. Дипломатичні засоби вирішення міжнародних суперечок. Правові засоби вирішення міжнародних суперечок. Роль ООН у вирішенні міжнародних суперечок. Міжнародний суд як головний судовий орган ООН. Миротворча діяльність НБСЄ-ОБСЄ. Миротворча діяльність НАТО. Гуманітарна інтервенція як метод врегульовання конфліктів. Превентивна дипломатія.

Тема 8. Транснаціональні конфлікти.

Основні причини поширення транснаціональних конфліктів в сучасному світі. Вплив процесів глобалізації на транснаціональні конфлікти. Типи транснаціональних конфліктів. Підходи до вирішення транснаціональних конфліктів.

Тема 9. Міжнародний тероризм.

Міжнародний тероризм як фактор міжнародних відносин. Вплив структурних змін в міжнародній системі на розвиток міжнародного тероризму. Основні тенденції та форми розвитку міжнародного тероризму в постбіполярній системі міжнародних відносин.

Тема 10. Етнонаціональні конфлікти.

Поняття та форми націоналізму. Передумови поширення етнонаціональних конфліктів у постбіполярному світі. Основні механізми управління етнонаціональними конфліктами. Розподіл держави як засіб попередження етнонаціональних конфліктів.

2. Плани практичних (семінарських) занять, завдання для самостійної роботи та поточного контролю знань, умінь та навичок студентів

Тема 1. Поняття, предмет та завдання курсу

Мета семінарського заняття: створити стійке уявлення слухачів про зміст та завдання дисципліни, залучити до наукового дослідження окремих питань теми та творчої діяльності.

Семінарське заняття: 1 год.

План семінарського заняття:
1. Міжнародна безпека як складова міжнародної політики

2. Історичні концепти створення моделей міжнародної безпеки
3. Міжнародні конфлікти – джерела їхнього виникнення

Завдання. Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення кожного питання викладач підводить підсумки.

Питання для самостійного вивчення:

1. Визначте напрями дослідження міжнародного конфлікту як явища на сучасному етапі.
2. Дайте визначення міжнародного конфлікту.
3. Сформулюйте визначення постбіполярної системи міжнародних відносин.
4. Що таке конфліктогенність міжнародної системи?
5. Сформулюйте основні підходи парадигм міжнародних відносин щодо міжнародних конфліктів.
6. Чим відрізняється загальнофілософське та наукове розуміння міжнародних конфліктів?
7. Чому філософи створили так багато різних пояснень війн і не дійшли єдиної думки?
8. Які науки досліджують конфлікт? Яка з них могла першою звернути на нього увагу?
9. Вкажіть історичні типи джерел напруги у міжнародних відносинах. Обґрунтуйте доцільність такого поділу.

Література:

1. Балабанова Л. В. Рекламний менеджмент : підруч. для студ. ВНЗ / Л. В. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980 - 2000 роки) : Підручник / Л.Ф. Гайдуков, В.Г. Кремень, Л.В. Губернський та ін. - К.: Либідь, 2001. - 621 с.
2. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945 - 70-ті роки) : Підручник / В.А. Манжола, М.М. Білоусов, Л.Ф. Гайдуков та ін. - К.: Либідь, 2014. - 958 с.
3. Бутрос Гали Б. Повестка дня для мира. Превентивная дипломатия, миротворчество и поддержание мира. Доклад Генерального секретаря ООН. - Нью- Йорк, 1992.
4. Капітоненко М. Міжнародні конфлікти. - К.: Либідь, 2014. - 352 с.
5. Капітоненко М.Г. Традиційні міждержавні та внутрішні конфлікти в постбіполярній системі міжнародних відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Вип. 36, част. 2. - К.: ІМВ, 2014. - С. 37-43.

Тема 2. Феномен міжнародного конфлікту у світовій політиці.

Мета семінарського заняття: сформулювати у студентів навички щодо аналізу міжнародних конфліктів з використанням сучасного наукового інструментарію.

Семінарське заняття: 1 год.

План семінарського заняття:

1. Проблема наукового визначення міжнародного конфлікту.
2. Міжнародна криза як специфічна форма міжнародного конфлікту.
3. Зв’язок насилля та міжнародного конфлікту.

Завдання. Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення кожного питання викладач підводить підсумки.

Теми рефератів.

1. Монополія держави на участь в міжнародних конфліктах.

2. Фази міжнародного конфлікту.
3. Традиційна класифікація конфліктів.

Питання для самостійного вивчення:

1.Структура міжнародного конфлікту.

2. Вплив особливостей структури біполярної системи міжнародних відносин на появу окремих типів міжнародних конфліктів.

3. Вплив особливостей структури постбіполярної системи міжнародних відносин на появу окремих типів міжнародних конфліктів.

4. Класифікація міжнародних конфліктів за К. Боулдінгом, Й. Ґальтунґом та А. Рапопортом.

5. Структурно-часові параметри конфлікту.

Література:

1. Балабанова Л. В. Рекламний менеджмент : підруч. для студ. ВНЗ / Л. В. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980 - 2000 роки) : Підручник / Л.Ф. Гайдуков, В.Г. Кремень, Л.В. Губернський та ін. - К.: Либідь, 2001. - 621 с.

2. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945 - 70-ті роки) : Підручник / В.А. Манжола, М.М. Білоусов, Л.Ф. Гайдуков та ін. - К.: Либідь, 2014. - 958 с.

3. Бутрос Гали Б. Повестка дня для мира. Превентивная дипломатия, миротворчество и поддержание мира. Доклад Генерального секретаря ООН. - Нью- Йорк, 1992.

4. Капітоненко М. Міжнародні конфлікти. - К.: Либідь, 2014. - 352 с.

5. Капітоненко М.Г. Традиційні міждержавні та внутрішні конфлікти в постбіполярній системі міжнародних відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Вип. 36, част. 2. - К.: ІМВ, 2014. - С. 37-43.

Тема 3. Типологізація, функції та методи дослідження міжнародних конфліктів.

Мета семінарського заняття: сформулювати у студентів знання та навички щодо аналізу міжнародних конфліктів.

Семінарське заняття: 1 год.

План семінарського заняття:

1. Типи міжнародних конфліктів та їхня класифікація
2. Функції міжнародних конфліктів у міжнародній безпеці.
3. Методи дослідження міжнародних конфліктів.

Завдання. Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення кожного питання викладач підводить підсумки.

Теми рефератів.

1. Основні конфлікти сучасності
2. Методи аналізу міжнародних конфліктів.

Питання для самостійного вивчення:

1. Визначити напрями дослідження міжнародного конфлікту як явища на сучасному етапі.

2. На підставі яких чинників дається характеристика міжнародного конфлікту?

3. Охарактеризуйте функції міжнародного конфлікту.

4. Охарактеризуйте критерії, за якими здійснюється класифікація міжнародних конфліктів.

Література:

1. Балабанова Л. В. Рекламний менеджмент : підруч. для студ. ВНЗ / Л. В. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980 - 2000 роки) : Підручник / Л.Ф. Гайдуков, В.Г. Кремень, Л.В. Губернський та ін. - К.: Либідь, 2001. - 621 с.
2. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945 - 70-ті роки) : Підручник / В.А. Манжола, М.М. Білоусов, Л.Ф. Гайдуков та ін. - К.: Либідь, 2014. - 958 с.
3. Бутрос Гали Б. Повестка дня для мира. Превентивная дипломатия, миротворчество и поддержание мира. Доклад Генерального секретаря ООН. - Нью- Йорк, 1992.
4. Капітоненко М. Міжнародні конфлікти. - К.: Либідь, 2014. - 352 с.
5. Капітоненко М.Г. Традиційні міждержавні та внутрішні конфлікти в постбіполярній системі міжнародних відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Вип. 36, част. 2. - К.: ІМВ, 2014. - С. 37-43.

Тема 4. Структура і фази міжнародних конфліктів.

Мета семінарського заняття: сформулювати у студентів знання та навички щодо структури та форм міжнародних конфліктів та їхніх фаз, а також впливу на міжнародну безпеку

Семінарське заняття: 1 год.

План семінарського заняття:
1. Структура міжнародного конфлікту та характеристика
2. Фази міжнародних конфліктів у міжнародній безпеці.

Завдання. Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення кожного питання викладач підводить підсумки.

Питання для самостійного вивчення:
1. Основні конфлікти сучасності та їхня структура.
2. Основні фази конфліктів та їхній вплив на міжнародну безпеку.

Література:
1. Балабанова Л. В. Рекламний менеджмент : підруч. для студ. ВНЗ / Л. В. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980 - 2000 роки) : Підручник / Л.Ф. Гайдуков, В.Г. Кремень, Л.В. Губернський та ін. - К.: Либідь, 2001. - 621 с.
2. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945 - 70-ті роки) : Підручник / В.А. Манжола, М.М. Білоусов, Л.Ф. Гайдуков та ін. - К.: Либідь, 2014. - 958 с.
3. Бутрос Гали Б. Повестка дня для мира. Превентивная дипломатия, миротворчество и поддержание мира. Доклад Генерального секретаря ООН. - Нью- Йорк, 1992.
4. Капітоненко М. Міжнародні конфлікти. - К.: Либідь, 2014. - 352 с.
5. Капітоненко М.Г. Традиційні міждержавні та внутрішні конфлікти в постбіполярній системі міжнародних відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Вип. 36, част. 2. - К.: ІМВ, 2014. - С. 37-43.

Тема 5. Сфери розгортання міжнародних конфліктів

Мета семінарського заняття: сформулювати у студентів знання та навички щодо розуміння основних сфер розгортання міжнародних конфліктів

Семінарське заняття: 1 год.

План семінарського заняття:
1. Основні сфери розгортання міжнародних конфліктів

Завдання. Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення кожного питання викладач підводить підсумки.

Теми рефератів.

1. Міжнародні економічні конфлікти.
2. Міжнародні енергетичні конфлікти.
3. Міжнародні політичні конфлікти.
4. Міжнародні релігійні конфлікти.
5. Міжнаціональні конфлікти.

Питання для самостійного вивчення:

1. Вплив міжнародних конфліктів

Література:

1. Балабанова Л. В. Рекламний менеджмент : підруч. для студ. ВНЗ / Л. В. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980 - 2000 роки) : Підручник / Л.Ф. Гайдуков, В.Г. Кремень, Л.В. Губернський та ін. - К.: Либідь, 2001. - 621 с.
2. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945 - 70-ті роки) : Підручник / В.А. Манжола, М.М. Білоусов, Л.Ф. Гайдуков та ін. - К.: Либідь, 2014. - 958 с.
3. Бутрос Гали Б. Повестка дня для мира. Превентивная дипломатия, миротворчество и поддержание мира. Доклад Генерального секретаря ООН. - Нью- Йорк, 1992.
4. Капітоненко М. Міжнародні конфлікти. - К.: Либідь, 2014. - 352 с.
5. Капітоненко М.Г. Традиційні міждержавні та внутрішні конфлікти в постбіполярній системі міжнародних відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Вип. 36, част. 2. - К.: ІМВ, 2014. - С. 37-43.

Тема 6. Аналіз міжнародних конфліктів

Мета семінарського заняття: сформулювати у студентів знання та навички щодо розуміння основних сфер розгортання міжнародних конфліктів

Семінарське заняття: 1 год.

План семінарського заняття:

1. Здійснення аналізу основних міжнародних конфліктів

Завдання. Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення кожного питання викладач підводить підсумки.

Теми рефератів.

1. Міжнародні конфлікти на території Європи.
2. Міжнародні конфлікти на території Азії.
3. Міжнародні конфлікти в Америці.

Питання для самостійного вивчення:

1. Основні конфлікти у різних частинах світу.

Література:

1. Балабанова Л. В. Рекламний менеджмент : підруч. для студ. ВНЗ / Л. В. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980 - 2000 роки) : Підручник / Л.Ф. Гайдуков, В.Г. Кремень, Л.В. Губернський та ін. - К.: Либідь, 2001. - 621 с.
2. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945 - 70-ті роки) : Підручник / В.А. Манжола, М.М. Білоусов, Л.Ф. Гайдуков та ін. - К.: Либідь, 2014. - 958 с.
3. Бутрос Гали Б. Повестка дня для мира. Превентивная дипломатия, миротворчество и

поддержание мира. Доклад Генерального секретаря ООН. - Нью- Йорк, 1992.
4. Капітоненко М. Міжнародні конфлікти. - К.: Либідь, 2014. - 352 с.
5. Капітоненко М.Г. Традиційні міждержавні та внутрішні конфлікти в постбіполярній системі міжнародних відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Вип. 36, част. 2. - К.: ІМВ, 2014. - С. 37-43.

Тема 7. Управління міжнародними конфліктами

Мета семінарського заняття: сформулювати у студентів знання та навички щодо управління міжнародними конфліктами

Семінарське заняття: 1 год.

План семінарського заняття:
1. Основні рівні аналізу міжнародних конфліктів.
2. Інститути розв'язання міжнародних суперечок.

Завдання. Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення кожного питання викладач підводить підсумки.

Теми рефератів.
1. Дипломатичні засоби вирішення міжнародних суперечок.
2. Правові засоби вирішення міжнародних суперечок.
3. Миротворча діяльність НБСЄ-ОБСЄ.
4. Миротворча діяльність НАТО.

Питання для самостійного вивчення:
1. Гуманітарна інтервенція як метод врегульовання конфліктів.
2. Превентивна дипломатія.
3. Теорія силової рівноваги.
4. Теорії гегемоністичної стабільності та перетікання силових ресурсів.

Література:

1. Балабанова Л. В. Рекламний менеджмент : підруч. для студ. ВНЗ / Л. В. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980 - 2000 роки) : Підручник / Л.Ф. Гайдуков, В.Г. Кремень, Л.В. Губернський та ін. - К.: Либідь, 2001. - 621 с.
2. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945 - 70-ті роки) : Підручник / В.А. Манжола, М.М. Білоусов, Л.Ф. Гайдуков та ін. - К.: Либідь, 2014. - 958 с.
3. Бутрос Гали Б. Повестка дня для мира. Превентивная дипломатия, миротворчество и поддержание мира. Доклад Генерального секретаря ООН. - Нью- Йорк, 1992.
4. Капітоненко М. Міжнародні конфлікти. - К.: Либідь, 2014. - 352 с.
5. Капітоненко М.Г. Традиційні міждержавні та внутрішні конфлікти в постбіполярній системі міжнародних відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Вип. 36, част. 2. - К.: ІМВ, 2014. - С. 37-43.

Тема 8. Транснаціональні конфлікти

Мета семінарського заняття: сформулювати у студентів знання та навички щодо аналізу транснаціональних конфліктів

Семінарське заняття: 1 год.

План семінарського заняття:
1. Основні транснаціональні конфлікти сучасності.

Завдання. Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення кожного питання викладач підводить підсумки.

Теми рефератів.

1. Основні причини поширення транснаціональних конфліктів в сучасному світі.
2. Вплив процесів глобалізації на транснаціональні конфлікти.

Питання для самостійного вивчення:

1. Типи транснаціональних конфліктів.
2. Підходи до вирішення транснаціональних конфліктів.

Література:

1. Балабанова Л. В. Рекламний менеджмент : підруч. для студ. ВНЗ / Л. В. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980 - 2000 роки) : Підручник / Л.Ф. Гайдуков, В.Г. Кремень, Л.В. Губернський та ін. - К.: Либідь, 2001. - 621 с.
2. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945 - 70-ті роки) : Підручник / В.А. Манжола, М.М. Білоусов, Л.Ф. Гайдуков та ін. - К.: Либідь, 2014. - 958 с.
3. Бутрос Гали Б. Повестка дня для мира. Превентивная дипломатия, миротворчество и поддержание мира. Доклад Генерального секретаря ООН. - Нью-Йорк, 1992.
4. Капітоненко М. Міжнародні конфлікти. - К.: Либідь, 2014. - 352 с.
5. Капітоненко М.Г. Традиційні міждержавні та внутрішні конфлікти в постбіполярній системі міжнародних відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Вип. 36, част. 2. - К.: ІМВ, 2014. - С. 37-43.

Тема 9. Міжнародний тероризм.

Мета семінарського заняття: сформулювати у студентів знання та навички щодо аналізу виоків та засобів боротьби з міжнародним тероризмом

Семінарське заняття: 1 год.

План семінарського заняття:

1. Міжнародний тероризм як фактор міжнародних відносин.
2. Вплив структурних змін в міжнародній системі на розвиток міжнародного тероризму.
3. Основні тенденції та форми розвитку міжнародного тероризму в постбіполярній системі міжнародних відносин.

Завдання. Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення кожного питання викладач підводить підсумки.

Теми рефератів.

1. Тероризм як сучасне міжнародне явище
2. Прояви терористичної діяльності та способи протистояння проти нього.

Питання для самостійного вивчення:

1. Терористичні загрози сучасного світу.
2. Міжнародні організації у боротьбі з тероризмом.

Література:

1. Балабанова Л. В. Рекламний менеджмент : підруч. для студ. ВНЗ / Л. В. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980 - 2000 роки) : Підручник / Л.Ф. Гайдуков, В.Г. Кремень, Л.В. Губернський та ін. - К.: Либідь, 2001. - 621 с.
2. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945 - 70-ті роки) : Підручник / В.А. Манжола, М.М. Білоусов, Л.Ф. Гайдуков та ін. - К.: Либідь, 2014. - 958 с.
3. Бутрос Гали Б. Повестка дня для мира. Превентивная дипломатия, миротворчество и поддержание мира. Доклад Генерального секретаря ООН. - Нью-Йорк, 1992.
4. Капітоненко М. Міжнародні конфлікти. - К.: Либідь, 2014. - 352 с.
5. Капітоненко М.Г. Традиційні міждержавні та внутрішні конфлікти в постбіполярній системі міжнародних відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Вип. 36, част. 2. - К.: ІМВ, 2014. - С. 37-43.

Тема 10. Етнонаціональні конфлікти.

Мета семінарського заняття: сформулювати у студентів знання та навички щодо аналізу витоків етнонаціональних конфліктів

Семінарське заняття: 1 год.

План семінарського заняття:
1. З'ясування природи, сутності та змісту етнонаціональних конфліктів

Завдання. Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення кожного питання викладач підводить підсумки.

Теми рефератів.
1. Передумови поширення етнонаціональних конфліктів у постбіполярному світі.
2. Основні механізми управління етнонаціональними конфліктами.
3. Розподіл держави як засіб попередження етнонаціональних конфліктів.

Питання для самостійного вивчення:
1. Поняття та форми націоналізму.

Література:

1. Балабанова Л. В. Рекламний менеджмент : підруч. для студ. ВНЗ / Л. В. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980 - 2000 роки) : Підручник / Л.Ф. Гайдуков, В.Г. Кремень, Л.В. Губернський та ін. - К.: Либідь, 2001. - 621 с.
2. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945 - 70-ті роки) : Підручник / В.А. Манжола, М.М. Білоусов, Л.Ф. Гайдуков та ін. - К.: Либідь, 2014. - 958 с.
3. Бутрос Гали Б. Повестка дня для мира. Превентивная дипломатия, миротворчество и поддержание мира. Доклад Генерального секретаря ООН. - Нью-Йорк, 1992.
4. Капітоненко М. Міжнародні конфлікти. - К.: Либідь, 2014. - 352 с.
5. Капітоненко М.Г. Традиційні міждержавні та внутрішні конфлікти в постбіполярній системі міжнародних відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Вип. 36, част. 2. - К.: ІМВ, 2014. - С. 37-43.

3. Завдання для підсумкового контролю знань, умінь та навичок студентів, семестрових екзаменів (залікових робіт)

1. Основні проблеми міжнародної безпеки.
2. Теоретичні підходи до сутності міжнародних конфліктів.
3. Історичні етапи виникнення напруги у міжнародних конфліктах.
4. Поняття та структура міжнародного конфлікту.
5. Особливості філософського знання про міжнародний конфлікт. Типологія філософських поглядів стосовно конфлікту.
6. Причини виникнення міжнародних конфліктів.
7. Теологічні концепції міжнародних конфліктів.
8. Погляди політичного реалізму на причини міжнародних конфліктів.
9. Методологія дослідження міжнародних конфліктів: загальний огляд.
10. «Якісні» методи в конфліктології: структура, особливості.
11. «Кількісні» методи в дослідженні міжнародних конфліктів: переваги та недоліки.
12. Типологія міжнародних конфліктів: критерії та підходи.
13. Конфліктогенність постбіполярної системи міжнародних відносин.
14. Еегемонія в сучасному світі і її вплив на міжнародні конфлікти.
15. Основні типи сучасних міжнародних конфліктів.
16. Асиметричні конфлікти в міжнародних відносинах.
17. Транснаціональні конфлікти: поняття та приклади.
18. Регіональні міжнародні конфлікти: причини та шляхи врегулювання.
19. Міжнародна криза та її характерні риси.
20. Внутрішні конфлікти з міжнародними наслідками.
21. Міжнародний тероризм: поняття та основні тенденції розвитку.
22. Стратегії врегулювання внутрішніх конфліктів.
23. Інтервенція у внутрішні конфлікти.
24. Вплив глобалізації на міжнародні конфлікти.
25. Теорія комплексної взаємозалежності.
26. Релігійний фактор в сучасних міжнародних конфліктах.
27. Соціально-економічні причини міжнародних конфліктів в постбіполярному світі.
28. Інтервенція міжнародних організацій в міжнародних конфліктах: за і проти.
29. Підходи до визначення сили в конфліктології.
30. «Баланс сил»: визначення і функції.
31. Класифікація війн.
32. Превентивна дипломатія як засіб управління конфліктом.
33. Еуманітарна інтервенція: правові підстави та політичні наслідки.
34. Теоретичні основи та сучасна практика миротворчої діяльності ООН та регіональних міжнародних організацій.
35. Посередництво в міжнародних конфліктах.
36. Тенденції розвитку сучасних міжнародних конфліктів.
37. Миротворча діяльність України.
38. Суверенна держава як головний суб’єкт міжнародних конфліктів.
39. Характеристика об’єктного поля міжнародних конфліктів.
40. Характеристика функцій міжнародних конфліктів.
41. Фази міжнародного конфлікту.
42. Охарактеризуйте латентну фазу міжнародного конфлікту.
43. Вплив особливостей структури біполярної системи міжнародних відносин на появу окремих типів міжнародних конфліктів.
44. Класифікація міжнародних конфліктів за К. Боулдінгом, Й. Ґальтунґом та А. Рапопортом.
45. Превентивна дипломатія у процесі управління міжнародними конфліктами.
46. Конструктивний потенціал конфліктів і міжнародна безпека.
47. Передумови поширення етнонаціональних конфліктів у постбіполярному світі.
48. Основні механізми управління етнонаціональними конфліктами.
49. Вплив кризи американського лідерства на міжнародну конфліктогенність.
50. Основні джерела дестабілізації та ризику у постбіполярній системі міжнародних відносин.
51. Вплив процесів глобалізації на транснаціональні конфлікти.

52. Типи транснаціональних конфліктів.

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна
Факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу

Галузь знань 29 «Міжнародні відносини»
Спеціальність: 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»
Освітня програма – «Міжнародна інформаційна політика»
Семестр 3
Форма навчання: денна
Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)
Навчальна дисципліна: «Вступ до спеціальності»

ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ (ЗАВДАННЯ) № 1

1. Основні проблеми міжнародної безпеки (10 балів).
2. Регіональні міжнародні конфлікти: причини та шляхи врегулювання (10 балів).
3. Посередництво в міжнародних конфліктах (20 балів).

Затверджено на засіданні кафедри міжнародних відносин, міжнародної інформації та безпеки, протокол № 1 від “28” серпня 2019 р.

Завідувач кафедри _____ Л.В. Новікова

Екзаменатор _____ В. П. Солових

4. Рекомендована література

Основна література

1. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980 - 2000 роки) : Підручник / Л.Ф. Гайдуков, В.Г. Кремень, Л.В. Губернський та ін. - К.: Либідь, 2001. - 621 с.
2. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945 - 70-ті роки) : Підручник / В.А. Манжола, М.М. Білоусов, Л.Ф. Гайдуков та ін. - К.: Либідь, 2014. - 958 с.
3. Бутрос Гали Б. Повестка дня для мира. Превентивная дипломатия, миротворчество и поддержание мира. Доклад Генерального секретаря ООН. - Нью- Йорк, 1992.
4. Капітоненко М. Міжнародні конфлікти. - К.: Либідь, 2014. - 352 с.
5. Капітоненко М.Г. Традиційні міждержавні та внутрішні конфлікти в постбіполярній системі міжнародних відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Вип. 36, част. 2. - К.: ІМВ, 2014. - С. 37-43.

Допоміжна література

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы.-М., 1999.
2. Дипломатический словарь. В 3-х томах. М., 1986.
3. Камінський А. Вступ до міжнародних відносин: Курс лекцій. - Львів, 1995.
4. Киссинджер Г. Дипломатия. Пер. с англ. В.В.Львова / Послесл. Г.А.Арбатова. - М., 1997.
5. Коппель О.А.. Пархомчук О.С. Міжнародні системи. Світова політика,- Київ: ФАДА, ЛТД. - 2015. - 224 с.
6. Трансформація міжнародної безпеки: сучасні виклики та загрози. Матеріали міжнародної наукової конференції. Львів, 22-23 березня 2018 р. / Упорядники: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик, П. Байор. - Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ імені Івана Франка, 2018.- 187 с.

7. Пелих А. О. Воєнно-політичні моделі держав в управлінні національною безпекою євроатлантичних і пострадянських країн. Дисертація на здобуття наукового ступеня к.держ.упр. - К., 2017.

8. Кушнір Д. В. Безпековий фактор формування регіональної системи міжнародних відносин у Перській затоці [Рукопись] : автореф. дис. на здобуття наук, ступ. канд. політ, наук [спец.]. - К., 2011.

9. Антипенко А. В. Конфліктологічний підхід у міжнародно-правовому регулюванні боротьби з тероризмом. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня к.ю.н. - О., 2013.

10. КАРІХ І. В. Інституційно-правові засади політики національної безпеки в гуманітарній сфері. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. - К., 2018.

11. ЛЕВЕНЕЦЬ С. В. Механізми впливу організованих груп інтересів на політику національної безпеки України. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. - К., 2019.